839
ت 10

اثر
رضاء الدين فخر الدين

ابو العلاء المعری

مشهور ایرلر
ایکنچی جزء

ناشری:
شرق کتابخانه‌سی

ОРЕНБУРГЪ.
ПАРОВАЯ ТИПО-ЛИТОГРАФІЯ
«Т-ВА КАРИМОВЪ, ХУСАИНОВЪ И К°»
1908

فهرست

بیت

۳ مدخل

۶ معرینك اسمی، نسب ونسبتی، فامیلیه ووطنی

۹ ولادت هم وفاتی

۱۱ معاصرلری

۱۲ نشأتی وتحصیلی ، ا

۱۳ رحلت وسیاحتلری

۱۷ عزلت ایتمسی

۱۹ شعرلری

۲۴ ذکاوتی

۲۸ قیافت واخلاقی

۲۹ اعتقادسزلق ایله اتهام

۴۵ علم وکمالتی ، حرمت

۴۷ زهدی

۵۰ فلسفه وافکاری

۵۸ دیوان وکتابلری

۶۱ روسیه اسلاملری ای

۶۳ اللزومیات

۶۴ اللزومیات نیچون اهمالی ایدلمش ؟

۶۶ آوروپاده معری

۶۸ خاتمه

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPANESİ

KAYİT No. 4613

YER No. A.3296

مشهور ایرلر

ایکنچی جزء

ابو العلاء المعری

4613
A3296

آثر

رضاء الدین فخر الدین

(اوفا)

خلافُكَ بَعْضَ النَّاس يُرجى بهِ المُنَى وَفى الدَّهر اَقْوامٌ خلافُهم حَزْمُ
فَاَفْطِرْ اذاصامُوا وَصُمْ عندَ فطْرهم عَلَى حبرة انَّ الدوائه هوالاَزْمُ

اورنبورغ

« کریموف ، حسینوف وشرکاسی » مطبعه‌سی

۱۹۰۸

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

بسم الله الرحمن الرحیم

مدخل

علم و معرفتلی قوملر اوزلرینك بیوك آدملری حقنده بر چوق اثرلر یازوب ، اسملرینی ملتلری آراسینه تاراتورلر ، وشونلر ایله فخرلنورلر ، بونكله قناعت ایتمای كوب وقتده بیوك شهرلرده وعلم یولنده یوروچیلرك كوز اوكلرینه شویله كیمسه‌لریك اسملرینه هیكللر (نشانلر) اوطورتورلر ، مكتب و مدرسه‌لر تأسیس ایلرلر . بونك خلافنه اوله‌رق مسلمانلرده كوب وقت بیوك آدملرك اسملری اونودلنور : عزیز اثرلری‌ده اورما كوچ اویاسی وكویه آزیغی اوله‌رق یووشلنوب چروب ویاكه توز (توزان) اویاسی اولوب طورر .

مشهور اسلام فیلسوفی اولان «ابن رشد» اثرلرینی ایز اب تابوب دنیاغه چیقاروچیلر فرانسزلر وخصوصا رەنان اولمشدر . «اندلس اسلام عالملری اولمیه ایدی (شونلر جمله‌سندن بری ابن رشددر) احتمالكه آوروپالولر بو كونكی مدنیتلرینی دوشلرنده اولسون كورمازلر ایدی» دییورلر . اوشبو جهتدن فرنكلر ابن رشد اسمینی دنیایه چیقارمشلر وفضائل علمیه‌سینی تشهیر ایدرگه سبب اولمشلر ایسه كندی ولی نعمتلرینه آنچق جزئی برمكافاتده اولنمشلردر ، شونك ایچون بو طوغروده اولان منت فرنكلرده دگل ، بلكه ابن رشددەدر لكن ابن رشد وباشقه سلفلر فرنكلرك ولی نعمتلری اولدیغی كبی بو كونكی مسلمانلرك ده ولی نعمتلری دگلمیدر ؟ فرنكلر طرفندن ایدلمش خدمتلر ایله مسلمانلر اوستونده ارلق خدمتلر ادا اولنماز ،

بلکه مسلمانلر کندی سلفلرینی کندیلری طوغریدن طوغری بیلورگه وآنلرنك آثار علمیه وفضائل انسانیه‌لرندن استفاده ایدوب ، آنلری رهبر طوتارغه تیوشلیدر .

مقالات وکلام کتابلرنده وآنلره صرف تقلید یوللو یازلمش بر چوق اثرلرده بعض بیوك ذاتلرك مسلکلری تعییب ایدلنور ، درستمی خطامی اسناد ایدلمکده اولان زلتلرینك حبه‌لری قبه ایدلنوب کوسترلور ، مذهب ومسلکلری تحقیر اولنور . بویله شیلرك اصل وفصللرینی ، مسئله‌لرك فلسفه‌لرینی کندیلری تدقیق ایتمادیکلری سببندن بر چوق شاگردلرمز ، فضیلت صاحبی اولان خیلی عالملرك اسملرینی خاطرلرنده صاقلارلر ایسه‌لرده ، بویله صاقلامقلری آنلرك کمالتلرندن استفاده ایتمك ایچون دگل ، بلکه آنلردن نفرت ایتمك ایچون اولور . ایشته بو شی الك فنا بر عادتدر . طوغریدن طوغری اوله‌رق کندیسندن ایشدلمادیکی ویا که اثرلرنده کورلمادیکی حالده بر کیمسه‌نی دشمنلری طرفندن اسناد ایدلمش وآندن بوندن ایشدلمش سوزلرگه بنا ایدرك حکم ایتمك رجما بالغیب حکم ایتمك اولور .

مذهب ، هر کیمك وجداننه تابع بر شیدر . بو طوغروده ایسه شریعت طرفندن الزام وارلغی ایله ، جناب الله‌دن حیا ایدن ذاتك هیچ بری حتی آغز آچماز . هر کیم اگرده حاجتی اولسه اوزی صواب بیلدیکی مذهبه کرر ویاخود جناب رسالتپناه افندمزگه ایارمکله اکتفا ایلر وهیچ بر مذهبی التزام ایلماز . مذهب طوغروسنده بر کیمسه ایکنچیسنی مؤاخذه ایتمك ودشمنلق کوسترمك ظلم وجنایتدرکه سلف صالحلر انقراضندن صوك حادث اوامشدر . اسلام عالمنده استاذ ومحدثلرك شیخی اولان ابو عبد الله محمد بن اسماعیل البخاری ، ابو عثمان عمرو بن عبید وعمران بن حطان حضورلرنده تزلنوب حدیث شریف اوقورایدی حالبوکه بو ذاتلرك اولکیسی

معتزله لرڭ شیخی وصوڭغیسی‌ده خوارج مجتهدی ایدی . عمرو بن عبید حقنده سوز چیقدیغی بر وقت حسن البصری: «گویا آڭا فرشته لر ادب ویرمشلر وپیغمبرلر تربیه ایلمشلردر، بونڭ مرتبه سنده ظاهری ایله باطنی برابر اولان کمیسه‌نی عمر مده کورمادم ! »دیمشدر. اوشبو عمرو بن عبید وفات اولدیغنده عباسیلردن خلیفه المنصور بر مرثیه سویلدیکی مرویدر . (۱) .

اهل اسلامدن بعض فرقه‌لرگه یخشیلق وبعضیلرینه‌ده بمانلق ایله شهادت ویرمك ، جنت وجهنم ایله حکم ایتمك ، نه کبی دلیللرگه مبنی اوله‌چغینه فکرلر ایرشماز . طوغروسی بو حال ، هیچ وقت حل ایدلمیه‌چك معمالردندر . افتراق حدیثنده ، آنچق بر فرقه غایت عمومی وکوب فرقه‌لره صادق اوله‌چق صورتده بیان ایدلنوب، باشقه‌لری اصلا تعیین ایدلمامشدر . صاحب شرع تعیین ایتمکان مدتده بر فرقه اهل اسلامنی «خاسرین» دن اولمق اوزره تعیین ایده بیلمك حقی کیملره وبرلمش وکیملر طرفندن ویرلمشدر ؟ حالبوکه مذکور حدیثڭ اصل ثبوتنده اختلاف ایدشورلر ، ثابت اولدیغی تقدیرده‌ده یالڭز خبر واحد اولور، ایمدی آنکله بر حکم اعتقادی ثابت اولمه‌سی نه یرده قالدی ؟

قرآن شریف اسلاملرڭ قلبلرینی تألیف ایتدیکی ایله منت ایلر وآرالرنده معنوی قارنداشلك اولندیغندن خبر ویروب بونڭ حقلرینی یرینه کتورمك ایله بیورر . جناب رسالتپناه افندمز محبت وبر برینی رعایت قاعده‌لری محکم تامر جایسون ایچون مسلمانلر

---

(۱) المنصور کندینڭ مرثیه‌سنده : «بو دنیا اگرده ایزگو آدمنی اولترمای سلامت وترك قالدره ایدی ، البته بزلره ابو عثمان عمرو نی سلامت قویمش اولوردی» معناسنڭ اولان :

لوان هذا الدهر ابقی صالحا
ابقی لنا عمرا ابا عثمان

دیبور . وفیات الاعیان . ج ۱ ص ۳۸۴ .

آراسنده صنفی افتراقلرنی بتروب حریت ومساوات اعلان ایدر
وبویوله حدسز وحسابسز نصیحتلر ویرر ، امانه حکمتدر که بوندن کوبرو
آزعی وقتلر اوتدیکندن صوك مسلمانلر قلبلره مسلط اولور
کرشورلر وهر تورلی بهانه‌لر ایله بر برینی تضلیل ایلرلر . سبحان
الله ! قرآن شریف : « عرضها کعرض السماء والارض » دیه توصیف
ایتدیکی جنت بونلره تارلقمی ایده‌چك ایدی ؟ یاخود جهنم که کشی
تاوب ویرمك ایله بونلرمی تکلیف ایدلدی ؟

معری ترجمه‌سینی یازاچق بر ده بزلر سوزی برمقدار اوزایتدیرمك
سوزدن سوز کتدی . فقط بونلری بر کندی آرزومز ایله دگل بلکه
باشقه‌لر طرفندن کورلمکده اولان هجوملرك بر آزینه اولسه‌سی
مدافعه ایتمك قصدیله یازدق ، درستی‌ده ، مجموری صورتده یازدق
مع ما فیه بو جمله‌لر باشقه ترجمه‌لردن زیاده معری ترجمه‌سینه
مناسبتلیدر .

معری ، علوم اسلامیه‌ده بیوك بر موقع احزار ایتدیکی جهتله
مشهور اسلام عالملرندن اولور ایسه‌ده سویلادیکی شعرلری ، ویردیکی
درسلری کوبراك « حیات اجتماعیه » که دائردر . شونك ایچون بونی
اسلام عالملرندن زیاده ، اوزندن صوك کلمش عموم انسانلرك
استاذلرندن صانامق لازم کلور .

مقصد

١

اسمی ، نسب ونسبتی ؛ فامیلیه ووطنی .

بو محترم فیلسوفك اسمی ، نسبت ونسبی بویله‌در : ابو العلاء
احمد بن عبد الله بن سلیمان بن محمد بن سلیمان بن محمد بن سلیمان
بن احمد بن سلیمان بن داود بن المطهر ابن زیاد بن ربیعه بن

الحرث بن ربيعه بن انور بن اسحم بن ارقم بن النعمان بن عدى بن غطفان بن عمر وبن بريح بن جذيمة بن تيم الله بن اسد بن وبره بن ثعلب بن حلوان بن عمران بن الحاف بن قضاعة التنوخى المعرى.

جدى (آتاسينك آتاسى) اولان سليمان بن محمد معرة النعمان» شهرنك قاضيلق منصبنده اولنمش وكندى آتاسى اولان عبدالله‌ده ادب اهلندن بر ذات ايدى. آتاسى، وجاهت وادب ايله معروف اولان «آل سبيكه» دن سبيكه ديه مشهور اولان فاميليه‌دن) اولمشدر (١).

تنوخ، عربلرده «نصارى العرب» ديـه شهرت بولنان بهراء، تغلب، تنوخ اسمنده اولان اوچ قبيله‌نك برى اولوب، فى الاصل بر برينه معاونت و مناصرت ايلر ايچون بر بريله معاهـده ايدشمش بر چوق قبيله‌لردن مركب ايدى.

«معرة النعمان» ياخود «معره» شام ولايتى «حلب» سنجاغنده و «حلب» كـ ٨٤ كيلومتره جنوب غربيسنده قضا مركزى ايسكى بر شهر «اولوب» رومالولر زماننده «خاليس» اسميله معروف ايدى. اهل اسلام ضبط ايتديكى صوك هجرتدن ٦٤ نچى ييل ذوالحجه‌ده مقتـول واصحاب كرامدن اولان «حمص» عاملى النعمان بـن بشير الانصارى الخزرجى حضرتلرينه نسبتله «معرة النعمان» ديه مشهور اولدى(٢).

---

(١) آل سبيكه حقنده معرى:

كان بنى سبيكة فوق طير يجوبون الغوائر والنجادا ديمورده سقط الذند ص ١٦٧.

(٢) ياقوت حموى: «مذكور نعمان بن بشيرك بر اوغلى وفات اولديغندن ـ معرة النعمان ـ ديه مشهور اولدى» ديه بلاذرى فتوح البلدان نام كتابده ذكر ايلر. فقط بنم ظنمه كوره بو روايت ضعيفدر، زيرا بويله آز مناسبت ايله شهر اسملرى شايع اولمازلر، سبيكه مذكور شهر ـ الساطع ـ ديه ملقب اولان النعمان بن عدى بن غطفان اوزرينه منسوب اولديغى احتمال قريبدر» ديمور. بلاذرينـك «فتوح البلدان» نام اثرينـك ـده اولان نسخه‌سنده يالكز: «معمرة حمص وهى التى تنسب الى النعمان بن بشير» عبارەسى كورلدى (ص ١٣٨) اوغلينك وفات ايتديكى وشو مناسبت ايله تسميه ايدلديكى باشقه بر يرده وياخود استطراديوللو ذكر ايديلمشميدر؟ بونى تفتيش ايده لمادق ظن غالب «حمص» واليسى اولديغى حالده بر وقتلر بوشهرده طورديغندن تسميه ايدلمش اولور (قاموس الاعلام مرضاسى هم بويله‌در). معرة النعمان، قامو ـده ـ ع رر ـ و ـ ن ع م ـ ماده‌لرنده مذكوردر.

شام ولایتلری فتح ایدلدیکی وقت مجاهدین اسلام طرفندن ، باشقه شهرلر ایله برابر کنده فتح ایدلن بر شهردر . ٤٩٢ ـ ١٠٩٨ تاریخی محرمنده اهل صلیب طرفندن ضبط ایدلدی ایسه‌ده « موصل » ده حکومت سورمکده و آتابکان دولتینك مؤسسی اولان عماد الدین زنکی آقسنقر طرفندن ٥٢٩ - ١١٣٥ ده تکرار اعاده ایدلمشدر شوندن بیرو همیشه اسلام دولتلری تصرفنده اولنور (١) .

معره کلمه سینك اصل معناسنده لغت عربیه عالملری اختلاف ایلمشلر ایسه‌ده صوك عالملر ، سریانی لساندن آلنمش و « مغاره » معناسنده دییورلر . فیلسوف کندیسی اوشبو کلمه‌گه دائر : « علمدن خبرلری یوق وافکار عالیه بازارنده غریب اولان ذاتلر ، معره کلمه سنی عیب وبوز وقلق معناسنده اولان « عر » کلمه سندن آلندیغنی ظن ایدوب بزی عارلندرمك ایسترلر ، ملامت معناسنده اولان « یثرب » ده طورمق سببندن اهلی مذمت اولنماز . آدمیلر طوغروسی غبیلردر ، بیلما کسزین سویلرلر ! » معناسنده اولان :

يُعيّرُنا لَفظَ المَعرّة اَنّها * من العِرّ قومٌ فی العُلا غربآءُ
وَهَل لَحقَ التثريبُ سُكّان يَثربٍ * من النّاس لابل فی الرجال غبآءُ

بیتلرینی سویلر .

« معرة النعمان » شهری بر چوق افاضل کرامنك وطنی ومسقط رأسلری اولوب بونلرنك اك مشهورلری ومذکور شهرنك شهرتنه سبب اولانی‌ده صاحب ترجمه فیلسوف وشاعر « ابو العلاء المعری » در .

---

(١) ذهنی افندی سقط الزند بیتلرندن اولان (٥٥ نجی بیتده) : «اعباد المسیح یخاف صحبی» «ونحن عبید من خلق المسیحا» شعرینی معری ، اهل صلیب شام ساحللرینی ضبط ایتدیکلرنده سویلمشدر دییور . بونی نه یردن آلوب دیمشدر ، بزده معلوم اولمادی . فقط اهل صلیب واقعه‌لری معری وفاتندن صوك باشلانمشدر . ذهنی افندینك «القول الجدید» نام اثرینه مراجعت اولنه ، ص ٩٠ .

۲

ولادتهم وفاتی

معری ، مذکور شهرده ۳۶۳ — ۹۷۳ تاریخنده شهر ربیع الاول ۲۷ نجی جمعه کون قویاش بایودیغی وقت دنیایه کلوب، ۴۴۹ - ۱۰۵۷ ده شهر ربیع الاول اولـگی نصفنده جمعه کون وفات ایتمشدر . هجری تاریخ ایله بو وقت یاشی ده ۸۶ ده ایدی. اوچ گنه کون خسته اولوب رحلت ایتدیکی مرویدر .

جنازه سنده حسابسز اوله رق فقیهلر ، صوفی و محدثلر ، حکما و مفسرلر ، بونلردن باشقه یوز سکسان نفر شاعر حاضر اولمشلر وقبری اوستونده ایکیوز مرتبه قرأن شریف ختم ایتمشلر ، سکسان شاعر مرثیه سویلامشلردر .

امیر ابو الفتح الحسن بن عبد الله بن ابی حصینة مرثیه اوله رق اوزون بر قصیده سویلامشدر که اوشبو بیتلر بوندندر :

العلمُ بعد ابی العلاء مُضَیَّعٌ * والارضُ خالیةُ الجوانب بَلْقَعُ
ما کنتُ اعلمُ وهو یُوَدَّعُ فی الثری * انَّ الثری فیه الکواکبُ تُودَعُ
وَعَجِبْتُ اَن تَسَعَ المعرةُ قَبْرَهُ * وَیَضیق بطنُ الارض عنه الاوسعُ
لو فاضت المهجاتُ یومَ وفاته * مااستکثرتُ فیه فکیف الادمع
تنصرمُ الدنیا ویاءتی بعدهُ * اُمَمٌ وانتَ بمثله لاتسمع

مضمونی: « ابو العلاء المعری صوکنده علم ضائع ایدلمش واطراف ارض ده بوش قالمشدر . بن آنی توفراق آستنه قویلماز ظن ایدردم ، امگرده توفراق آستنه یولدزلرده قویلنور ایمش . کیمك اولان بر یوزینه صغمازغه تیوشلی اولان قبرنی معره صغدردیغی ایچون عجب ایتدم. آنك وفاتی کونندہ آکا تحسر یوزندن جانلر توگولور ایسه ده کوب اولماز ، کوزلردن یاش توکمك نه یرده قالدی؟ دنیا اوتار ،

امتلر کلوب طوررلر، فقط معری کبی بر آدم کلدیکن ایشتمازسن!» دیمك اولور.

شاگردی اولان ابو الحسن علی بن همام‌ده: «هر نه قدر زاهدلغك سببندن قان آغزمادك (حیوان ایتی آشامادك) ایسه‌ده شمدی بو کرن بنم کوزمدن قان آغزدك!» معناسنده اولان:

ان کنت لم ترق الدماء زهادةً * فلقد ارقتَ الیوم من جفنی دما

دیه بر مرثیه اوقومشدر (١).

«معره» شهرنده یورتلر آراسنده یمرك وویران حالده بر مزار واردر. ایشته معری اوشبو یمرك مزارده مدفون اوله‌رق یاتور. آدم قدرینی بیلوچیلردن برذات‌ده اوشبو مزار تاشینه «بو قبر صاحبی عزیز بر جوهر اولوب، جناب الله آنی شرفدن وجوده کتورمشیدی، فقط بو جوهرك قیمتنی بیلن اولمادی، شول جهتدن‌ده حق سبحانه وتعالی آنی کیر و صدف ایچینه قایتاردی!» معناسنده اولان:

قد کانَ صاحبُ هذا القبر جوهرةً * مکنونةً صاغها الرحمنُ من شرف
غرت فلم تعرف الایامُ قیمتها * فردّها غیرة منه الی الصدف

دیه، بیتلر یازدروب قویمشدر. اوشبو قبر حضورینه کلوب کیتوب یوروچی پك آز دیورلر. اللری ایله عرش وکرسیلری اویناتا آلمغان، تقدیرده تصرف ایده‌جك قوت ویرلمکان، حق تعالی حضرتلری عظمتی حضورنده الك حقیر والك عاجز اولان بنده، طوغروسی‌ده معری صوقور قبری یانینه کیملر کلوب یورسونلر؟ وآنك یانینه کلوب‌ده نه ایشلاسونلر؟ بو اوله‌جق شیمیدر؟ بو کبی قبرلرگه دنیا وآخرت ایشلری حقنده معاونت صوراب یوروچیلر دگل بلکه عبرت آلمق ودنیانك عاقبتنی نه اوله‌جغنی بیلوب اثرلنمك قصدیله یورچیلرگنه زیارت ایتسه‌لر کرك. حالبوکه بویله فکرده اولان انسانلر پك آزدر. معری: «اهلی اولمیان

(١) قاموس الاعلام سهو اوله‌رق بو بیتنی معری‌یه نسبت ویرمشدره ص ٧٤١.

کیمسه‌لرك قبرلرینه آنچق یمان آنلی اولماز ایچون گنه آدملر آزلق اوزرنده کلورلر مضموننده اولان.

اذا لم یکُنْ للمیت اَهْلٌ فقاما * یَزورُ اُناسٌ قبْرَهُ للتندمُّ

بیتنی گویا کندی قبری حقنده سویلامشدر.

۳

معاصرلری

معری دنیایه کلدیکی وقت «حلب» ده آل حمدان حکمدارلرندن مشهور سیف الدولة (ابو الحسن علی بن عبدالله بن حمدان) اوغلی سعد الدولة (ابو المعالی) حکومت ایلر ایدی. عباسی خلیفه‌لردن ۲٤ نچی خلیفه الطائع لامر الله عبد الکریم ابو بکر بن المطیع، ۲۵ نچی خلیفه القادر بالله ابو العباس احمد بن اسحاق بن المقتدر، ۲٦ نچی خلیفه القائم بامر الله ابو جعفر عبدالله بن القادر، خلافت ایلمشلردر.

مشهور عالملردن اولان معاصرلری بونلردر: ابو بکر محمد بن العباس الخوارزمی الشاعر، ابو القاسم الصاحب اسماعیل بن عباد الوزیر، ابو الحسن علی بن اسماعیل ابن سید المرسی (المخصص کتابینك صاحبی)، ابو الفضل البدیع احمد بن الحسین الهمذانی (مقامات صاحبی)، ابو الفتح علی بن محمد البستی الشاعر، الشریف الرضی محمد بن الحسین (دیوان صاحبی)، ابو حامد احمد بن محمد الاسفراینی (۱)، القاضی عبدالجبار بن احمد الرازی، ابو علی بن سینا (مشهور فیلسوف)، الشریف المرتضی ابو القاسم علی بن الحسین (شریف رضی طوغمه‌سی)، ابو جعفر الطوسی (امامیه‌لرنك امامی)، الخطیب ابو بکر احمد بن علی البغدادی (مؤرخ بغدادی)، امام الحرمین ابو المعالی عبدالملك بن عبدالله الجوینی وغیرلر.

---

(۱) بوکا خطابا معری بر قصیده سویلامشدر. سقط الزند ج۱ ص ۱۵۸.

٤

نشاءتی وتحصیلی ، استاذ وشاگردلری

معری، دورت یاشینی تمام ایتمازدن مقدم (١) چچك چیقاردی وبونك تاء ثیری ایله هر ایکی کوزی صوقر ایدی . کندیسندن : « چچك چیقاردیغم وقت اوستومه قزل کولمک کیدررلر ایدی ، شو سببدن توسلر آراسندن یالکز قزل توسنی خاطرلدم » دیدیکی مرویدر .

صوقرلغینه رغما ایرته اوله‌رق اوقورغه باشلامش وکندینك آتاسی ده، دنیانك بیوك آدملرندن اوله‌چق بو بالاسینه لغت ونحو فنلرینی اوگراتوراولمشدر . عبارت اوقوچیلر واسطه‌سیله مطالعه ایدرگه کرشدیکی سببندن یاشی یکرمی اولدیغنده ادبیات عربیه‌ده مهارت کسب ایلمش وباشقه بر چوق فنلرك متخصصلری زمره‌سینه کرمشدر .

آتاسندن صوك معرینك استاذلری « حلب » شهرنده مستثنا عالملر اولوب ، بونلرك الك مشهورلری محمد بن عبدالله بن سعد النحوی اسمنده بر ذاتدر . معری، علم عاشقلرندن اولدیغی جهتله نه کبی بر مجلسه کرسه‌ده ونه کبی بر آدم اوچرار اولسه‌ده مذهبنی فلاننی تیکشرمای مطلقا استفاده صددنده اولمشدر . اوشبو جهتدن بعض بر راهبلردن هم استفاده ایتدیکی مرویدر . علم حدیثی « معره » ده الك عالی سندلی اولان یحی بن مسعر التنوخی نام ذاتدن ایشدوب ، هر تورلی روایتلر ایله قرآن شریف اوقور ایدی .

معریدن اوقوچیلر کوب اولسه‌ده ، کندینه ملازمت ایدنلر بونلردر : ابوزکریا یحی بن علی (٢) الخطیب التبریزی (الحماسه‌گه

---

(١) ٣٤٧ نچی ییل باشنده چچك چیقاردی . وفیات الاعیان ج ١ ص ٣٤ .

(٢) اوشبو کیمسه‌نك « تهذیب اصلاح المنطق » نام اثری اوشبو کونلرده مصرده طبع اولندی. اما اصل « اصلاح المنطق » ابن السکیت اللغوی‌نك لغت وعرب ادبیاتی حقنده یازمش اولان بر اثریدر.

شرح یازوچی) امام ابو المکارم عبد الوارث ابن محمد الابهری ، فقیه ابو تمام غالب بن عیسی الانصاری ، الخلیل بن عبد الجبار القزوینی ، ابو طاهر محمد بن احمد بن ابی الصقر الانباری، ابو القاسم علی بن حسن التنوخی، ابو الحسن علی بن همام وغیرلر . حضورنده هر وقت ۱۰-۲۰ قدر یازوچیلر اولوب، تورلی فندن اولان درسلرینی یازوب اوطوررلر ایدی، دییورلر.

معرینك ترجمهٔ حالینی یازوچیلر بتون عمرینی تحصیل زمانی ، سفر ورحلت زمانی، عزلت زمانی دیه اوچ قسم گه آیروب بحث ایلرلر. تحصیل زمانی دیمکلر تدن مرادلری ده یاش وقتلریدر . یوقسه معری رحلت وعزلت زمانلرینك بتونسینی تحصیلده کچرمش وبو حالی ایله ده دنیایه وداع ایلمشدر. سفر ورحلت زمانلری عمرینك اورتالغینه یاقین وقتلری اولمشدر.

۸

رحلت وسیاحتلری

معری، علم تحصیل ایتمك قصدیله شام ولایتنده اولان مشهور کتبخانه لرده یوروب هر برندن، استفاده ایلمشیدی. بونلرنك کتاب طوغرسنده الك بای اولانی « طرابلس کتبخانه سی» اولمشدرکه اوچیوز بیك جلد کتابی اولدیغی وبو نلرنك ده الك کوب قسمی فلسفه ایله طبیعاتکه دائر اولندیغی مرویدر. فقط معری و فاتندن صوك ، جراد قضا اولان اهل صلیب، شام ولایتنده اولان اسلام شهرلرینی ضبط ایتدیکلرنك « طرابلس » ده آنلر تصرفنه توشدی وبو متعصبلر النده مذکور علم خزینه سی تلف اولدی. (بو حادثه ۵۰۳ — ۱۱۱۰ ده ذوالحجه ده اولمشدر) اوشنداق « حلب » و « لاذقیه » شهرلرنده اولان عمومی وخصوصی ،

بيوك وكچوك كتبخانه‌لرك هر برينى تيكشروب وآنده إعلان اثرلرى مطالعه ايدوب چيقمشدر.

معرى، اصل طبيعتى واستعدادى فلسفه‌گه موافق اولديغندن مذكور كتبخانه‌لرده، مذكور فنلر ايله اشتغال ايلمش واشيانك اسباب وعله‌لرينى آيرى صورتده دقت ايتديكندن اولگى فلاسفه‌لردن قالمش علملرك سرلرينى كشف ايلرگه موفق اولمشدر.

بغداد سفرى : ايلك زمانده اولان اسلام شاگردلرى علم تحصيل ايدر وتحصيل ايتمش عمللرينه متانت ويرر ايچون ديه بيوك شهرلره واروب معتبر عالملر حلقه لرينه دوام ايلمكلرى بر عادت حكمنده اولور ايدى. معرى زمانه‌سنده دنياده اولان شهرلرك آناسى وهر تورلى علملرك دكيزى وبوكونگى تعبيره كوره دنيانك لوندون وپاريژى « بغداد » شهرى اولور ايدى. اسلام دولتنده ايلك وصوك عصرلرده « بغداد » كبى ايكنچى بر بيوك شهر اولمامشدر. بر وقتلر « بغداد » ده ايكى مليوندن آرتق جان حسابى اولوب ، يورتلرى ، مونچه وكيبتلرى ، مسافر خانه ومسجد لرى حقنده اولان رقملر شايان حيرتدر. بزم « بلغار » شهرندن «بغداد »ه و « بغداد» دن « بلغار » ه كروانلر يوروب طورمشدر. ٤٣٣ تاريخنده « بلغار » دن وارمش معتبر آدملر، حكومت خزينه سندن ضيافت ايدلديكلرى مرويدر. (١) شيخ ابن بطوطه «بغداد»ك قسما خراب اولديغى صوك (٧٢٧-١٣٢٤ده) كرديكى حالك، دنياده بونك كبى ايكنچى بر شهر كورمادیكنى سويلر (٢). معدى، كنديسى

---

(١) وفيها (فى سنة ٤٣٣) وصل جماعة من البلغار الى بغداد يريدون الحج فاقيم لهم من الديوان الاقامات الوافرة فسئل بعضهم من اى الامم هم البلغار فقال: «هم قوم تو الدوابين الترك والصقالبة وبلادهم فى اقصى الترك وكانوا كفارا فاسلموا عن قريب وهم على مذهب ابى حنيفة . تاريخ الكامل . ج ٩ ص ١٧٣ — ١٧٤ .

(٢) رحلة ابن بطوطه . ج ١ ص ١٤١ .

هم بر رساله سنده « بغداد » ده اولان علم و معرفتنی حتی بو کونکی خلقلرینی عاشق ایده چك صورتده تعریف ایلر .

ایشته فیلسوف اوتوز بیش یاشلرنده وقت ٣٩٨ تاریخنده برنچی مرتبه اوله‌رق « بغداد » شهرینه سفر ایتدی . و بغدادده کاوب « سویقة غالب » اسملی یرده مقام طوتدی . اوشبو زمانده خلیفه القادر بالله ابو العباس احمد بن اسحاق بن المقتدر ایسه‌ده اصل حکومت ، آل بویه‌ده اولنور و بونلرك‌ده بشنچیسی اولان بهاء الدوله قوام الدین ابو نصر شهنشاه بن عضد الدوله سلطنت ایلر ایدی و « بغداد » ده اك بیوك ، فقیهلر ، محدث و مفسرلر ، اهل لغت و ادیبلر ایله طولی اولور ایدی ، و بو شهرده اولان کتبخانه‌لرك مشهورلری ده ادیبلر و فاضللر مجمعی اولان هارون الرشید طرفندن تاءسیس ایدلمش « بیت الحکمة » ایله بهاء الدوله وزیری اولان ابو نصر سابور بن اردشیر طرفندن تاءسیس ایدلن « سابور کتبخانه‌سی » اولنور ایدی .

جایلکده روزه طوتوجی آدمك صوصادیغی قبیلندن علم گه صوصامش معری اوشبو کتبخانه‌لردن گوزل استفاده ایلدی و آز وقت صوکره اصل وطننه قایتوب کتدی . زیرا بو کونده آناسی سلامت اولوب ، اوزاق یورماز شرطیله اوغلینه سیاحت گه رخصت ایلمشیدی . ایشته آناسینك جاننی آغرتمار ایچون اختیارسز اوله‌رق « بغداد » نی قویوب کیدرگه مجبور اولمشدر .

---

(١) « بیت الحکمة » ایله « سابور کتبخانه‌سی » حقنده برنچی سنه « العصر الجدید » مجله‌سنده بر قاچ شیلر یازمشیدك ١٨٨ — ١٨٩ بیتلرینده مراجعت اولنه‌در . وزیر ابو نصر سابور ٤١٦ تاریخنده « بغداد » ده وفاتدر . ابو الحسن علی عز الدین ابن الاثیر حضرتلری « الکامل » نام تاریخنده سابور کتبخانه‌سنی بر مرتبه ٤٥٠٨ تاریخنده یاندی دیدیکی حالده ایکنچی اورنده ٤٥١ تاریخنده یاندی دیه کرسترر . ایکی مرتبه یانمشیدمی یاخود بری خطامی ؟ (٩) نچی جلد بیت ١٢١ و ١٠ نچی جلد بیت ٣) .

ایکنچی ییل تکرار « بغداد » ه سفر ایتدی وبو سفرنده ایسه بر ییل ویدی آی زمان وقت کچردی . « بغداد » ادیبلری محترم شاعرك کندی آرالرنده اولدیغندن اوزلرینی بختیار صانارلر ومجلسینی غنمیت بیلوب ، قدر وحرمتنه قصورلق کوسترمازلر ایدی. بری کندینك مشکلینی صوراب جواب آلور وایکنچی بری‌ده درس اوقور ، بعضیلری مباحثه ومذاکره ایلرلر وبعضیلری‌ده کندی شعرلرینی عرض ایدرلر ایدی . خلاصه :

بونك مجلسی علم دکیزی اوله‌رق طورر ایدی . بغدادده اولان اهل ادب هقنده معری کندیسی : «عراقده شویله کیمسه‌لر واردر که آنلرك صحبتلری بیوك بر شرفدر ، بن ایسه آنلر ایله مجلسدش اولمق ایچون قوم وقبیله‌می ترك ایتدم . آنلردن باشقه کچمش ییلرم دگل حتی کونلر وساعتلری ایچون‌ده اسف ایلرم» معناسنده اولان :

وَبالعراق رجالٌ قُرْبُهُم شَرَفٌ * هاجرتُ فی حُبِّهم رَهْطی وَاَشیاعی
علی سنین تَقَضَّتْ عندَ غَیْرِهم * اَسفتُ لابَل علی الاَیام وَالساع

بیتلرینی سویلر .

بغداد شهرنده طوردیغی وقت بیوك ذاتلر ایله صحبت ایتدی ، هندویونان حکمتلرینه مطلع اولوب اولکی معلوماتنه یکی بر علم خزینه‌سی قوشدی وبو سایه‌ده اخلاقنی تهذیب ایتدی ونفسنی تربیه ایلدی :

معره‌که قایتوب کیدیچك اولدیغنده دوست ومصاحبلری وعموما ادب اهللری وشاگردلری «بغداد»دن ییارماز ایچون بتون کوچلرینی صرف ایتدیلر ، یالنوب یالواردیلر ، فقط آناسینه اولان شوق ومحبتی فوق العاده اولدیغی سببندن بو نیتندن دوندرر که موفق اوله بامادیلر . معری بغدادی غایت سومشدر وهیچ ایستمیه‌رك آیرلمشدر (١) . بغداد

(١) سقط الزند ج ٢ ص ٧٥ — ١٢٠ .

حقنده وبغداد اهلنی مدح ایدوب ، کندینك خالی ابو القاسم بن سبیکه اوزینه یازدرمش بر مکتوبی غایت اثر لیدرر.

بغداددن ٤٠٠ تاریخنده ٢٤ نجی شهر رمضانده چیقوب ، موصل میافارقین ، آمد ، رقه شهرلرندن کچمکله معره‌گه کلدی. یول اوستنده اولان شهرلردن فضل وعلم اهللری قارشو چیقوب معری ایله کورشورلر ، بر آز صحبتنی اولسه‌ده غنیمت حساب ایلرلر ایدی. فقط وطننه قایتوب کردکنده آناسی وفات ایتمش اولمش وبو سببدن‌ده فیلسوف زیاده حسرتلی اولوب ، عزلت خانه‌سینه کرمش وکندینی‌ده «رهن الحبسین» دیه آتامشدر (١)

٦

عزلت ایتمسی

بولندیغمز دنیا نه قدر ایسکی اولور ایسه آنی یمانلامق مودمسی شو درجه‌ده ایسکی بر حالدر. نه کبی بر اثر آلوب مطالعه ایدر اولسه‌کز ده ، دنیانی ذم ایتمك حقنده‌بر چوق فقره‌لره تصادف ایدرسز. عالم قیافتلی بر ذات ایله صحبت ایدر اولسه‌کز او سزلره دنیانی ذم ایلر وبو طوغروده بر چوق نصیحتلرده بولنور. دنیا بو کونده ذم اولنور ، کچن زمانلرده ذم اولنمشیدی ، بوندن صوك‌ده ذم اولنه‌چقدر. بونده شبهه یوق. فقط شبهه شونده‌در که بو ذم ایدوچی ذاتلرك جمله سی‌ده بونی جدی صورتده ذم ایلرلرمی؟ وبردیکلری نصیحتلرینه کندیلری اتابت ایدرلرمی ؟ دنیانی ذم وخلقنی‌ده آندن تنفیر ایدنلر آراسنده شویله‌لری اولنور که تمام:

عَجبت من شَیخی وَمن زُهده * وَذکره النارَ وَاَهوالها
یَکره اَنْ یَشربَ فی فضّة * وَیسرقُ الفضةَ ان نالها

(١) آناسینك مرثیه‌سی حقنده سویلامش قصیده‌لرسقط الزند ده‌در. ج ٢ ص ٨٧-١٣٧.

سوزينه مصداق اولورلر (١)
وشويله‌لرى واردركه معرينك:

رُوَيْدَكَ قد غُررتَ وَأنت حرٌّ * بصاحب حيلة يَعظ النسآءَ
يُحَرِّمُ فيكم الصهباءَ صُبحا * وَيشربُها على عمد مسآءَ
يقولُ لكم غَدوتُ بلا كسآءٍ * وفى لَذّاتها رَهَنَ الكسآءَ
اذا فَعَلَ الفَتى ما عنه يَنْهى * فَمن جهتين لامن جهة اسآءَ

ديمش بيتلرى آنلر حقنده سويلانمشدر (٢).

اوشبو جهتدن دنيادن نفرت ايتدروچيلرك، اگرده حركت ومعامله‌لرى، سوزلرينه موافق شهادت ويرماز ايسه، آنلر دنيادن عزلت ايدوچيلر دگل بلكه كنديلرينه مخصوص ايدوب طوتمق قصديله محبوبه‌لرينى خوارلاوچى عاشقلر قبيلندن، دنيانك حقيقى دوستلريدر. (من احب شيئا اكثر ذكره).

معرى هر نه قدر شعرلرى ايله دنيادن وآنده اكمك بهالندروب، هوانى بوزدروب يوروچى انسانلر جنسندن نفرت ايتدررو بو يولده:

وقد خبرتُ بنى الدنيا فليتهم * اوليتنى حملتنى عنهم العُصُفُ
فظالمٌ آخذٌ مالا يحل له * ومنصف ظل فيهم ليس ينتصف

كبى سوزلر سويلر ايسه‌ده (٣) طوغروسى اوشبو مسلكنى قولندن زياده فعلى ومعامله‌سى ايله اثبات ايلمشدر.

---

(١) مضمونى: «شيخم وآنك زهدندن همده جهنم وجهنمه‌جولنى سويلاب نصيحتلرندن عجب ايدم. كموش ساوتلردن صو ايچمكنى مكروه كورمشرو، فقط اگرده فرصت ترشرو اولسه كنديسى كموشنى اوغرلار!» ديمكدر.

(٢) مضمونى: «صبر ايت! سن حر بر كيمسه اولديغك حلده خاتونلره وعظ ايدر برحيله كره آلداندك! اول واعظ سزلره ايسرتكچنى حرام ايدوب كورمشرو، حالبوكه هيچ ضرورتسز كديسى ايسرتكچنى ايچار، صرفيلق كورمشرمك قصديله — كيومسز قالدم ديورو، حالبوكه كيومنى كنديسنك شهوتى ايچون رهن كه قويمش اولور. منع ايتديكلرى كناهلرنى قيلوچى كيمسه بركنه جهتدن دكل، بلكه ايكى جهتدن كنه ايتمش اولور!» ديمكدر.

(٣) مضمونى: «انسانلرنى تجربه ايدوب بيلدم، كاشكى بونلرنى بندن ياخود بونلردن بنى ييل كوتاروب كيتمسه ايدى! زيرا انسانلر ايكى فرقه‌در برى انسانلق شريعتنده حلال اولمديغى شيلرى آلوچى ظالم وايكنچيسى ده، حاميسز، اولان مظلومدر!» ديمكدر. (اللهم انى اعوذ بك من ان اظلم واظلم).

معری یاشی قرقلردن کچدیکنده دنیانی‌ده اصفیا کوزی ایله تمام بولندیغی روشنده کورمش وشونك ایچونده بونك اوهام وخیالاتی ایله آلدانمای عزلت ایدرك نفسینی احتساب وجناب اللهك عظمت وملکوتی حقنده فکر ایدرك عمرینی کچرمشدر. ایشته هر وقت انسانلردن شکایت ایتمه‌سی ودنیادن بیزمه‌سینك سببی اوشبودر. «عزلت ایتدیکی سببندن وحشیلك کسب ایتدی وایت آشاماديغندن اخلاقی بوزولدی وبونك نتیجه‌سی اوله‌رق، انسانلر حقنده اولان اعتقادی تغییرلنوب، دائم آنلرك فنا عادتلرینی گنه کورر اولدی» دیه‌انلر خطا سویلرلر. زیرا معری هرنه قدر عزلت ایتمش ایسه‌ده، مجلسی همیشه علم مجلسی اولمش، علم اهللری هر وقت استفاده ایدوب طورمشلردر.

۷

شعرلری

عرب شاعرلری زمان اعتباری ایله جاهلیه، مخضرمین، اسلامیه، مولدین اسملریله دورت طبقه‌یه آیراورلر. اسلام کلمازدن مقدم اولانلری «جاهلیه» در، امرؤالقیس وزهیر کبی. هم جاهلیت هم اسلامه ایرشمشلر «مخضرمین» در، لبید وابو ذؤیب کبی. اسلام کلدیکی صوکلری «اسلامیه» در، فرزدق، جریر واخطل کبی. بونلردن وك اولانلر «مولدین» در، ابو تمام بختری کبی. فیلسوف معری معری جهتندن اوشبو دورتنچی طبقه‌دن در.

بالالرك شوق وشایان بولمقلری، دائم بر نرسه ایله اشتغال ایتمکلری نجیب بر کیمسه اولوب یتشه‌چك‌لرینه دلیلدر. بالاده نه کبی بر شی که اولسه‌ده اواسون بو حرص اولسون ودائم بر نرسه ایله

شغللنسون !. فقط علم تربیه حکمی بوینچه تربیه ایدوچی ذاتلر ایچون بالانك شویله شایانلغنی وقومسزلغنی اصول ایله گوزل بر مسلك اوزرینه توشروب یبارمك لازمدر. کمه‌چیلر : ییلدن استفاده ایده بیلورلر ایسه شوییلك قارشوسینه واره بیلورلر ، اوشبو قبیلدن تربیه‌گه ماهر کیمسه‌لرده بالالرك قومسزلقلرینی فائده‌لی بر نرسه گه واسطه این بیلورلر.

معری بو زمان اصطلاحنچه آیتور اولسه‌ق «یروچی برصوقر مالای» اولمشدر. صوکره کندی کندیندن شعر سویلرگه باشلامش (بو وقت یاشی ١١ ده ایدی دییورلر) واوزی طوغمازدن اون ییللر مقدم وفات اولان متنبی دیوانني حفظ ایدوب ، غایت محبتله بونکله اشتغال ایدرگه کرشمشدر. حتی شعر ایله مشغول اولمقینه اوشبو دیوان سبب اولدی دییورلر.

عجائب مصنوعاتی درس ایلمك ، ییلغه وکوللر ، طاغ وبولونلر ، اورمان وصحرالر ، شفق ویولدزلر ، آی وقویاش ، هم تاکلر کبی طبیعیات ایله لذتلنمک ، خوش منظره‌لی یرلرده‌یورمک ومحبوبه‌لری مشاهده ایلمک شعر سویلرگه یاردم ویرن شیلردندر. کوز نعمتندن محروم اولان معری بو شیلرك اکثرندن محروم اولدیغی ملاحظه اولنور ایسه حیرت وتعجب دخی بر مرتبه آرتور (١).

ابن خلدون، معری شعرینی اجمالی صورتده انتقاد ایلر وشیخلرینك مؤاخذه ایتمکده اولدقلرینی سویلر (ج ١ ص ٢٩٤ — ٢٩٥) فقط ابن خلدون مؤاخذه‌سی بزه ضرر ویرماز. ابن خلدون تنقیدی معری یه خاص اولمای متنبی اشعارینی هم شاملدر. خلاصه : معری شعر سویلامش ایسه طبیعی اوله‌رق سویلامشدر.

---

(١) ابو العلا الشعر اولان اومیروس هم صوقر اولدیغی مرویدر . عباسی خلیفه‌لرکه ندیملك ایدن بر آلج صوقر شاعر واردر . اغانی یه مراجعت اولنه .

عزلتندن ایلك وعزلتندن صوك اولمق اعتباری ایله معرینك شعر لری ایکی یه آیرلور. برنجی قسم شعرلری کوبراك «سقط الزند»ده و ایکنجی قسمی ده «اللزومیات» ده اولنور. هر نه قدر شعرلرینك هر ایکی قسمی، آیت وحدیثلر، تاریخی واقعه ومثللر تضمین ایتدردیکی سببندن باشقه شاعرلر دیوانلرینه نسبتله مشکل ایسه ده کوز اوکینه «سقط الزند» ایله «اللزومیات»نی کتوروب مطالعه ایدنلر بونلرنی ایکی یه آیرمق طوغروسنده آرتق مشکلات چیکمازلر.

کمالتنك یوقاری درجه‌لرینه ایرشمازدن مقدم خواه شاگرد اولسون، خواه باشقه بر ترقی یولینه کرمش آدم اولسون اوزینك سیرنده بر آدمنی رهبر طوتوب آنك اثرینه اقتفا ایدرکه مجبور اولور، بو ایسه تجربه ایدلمش بر شیدر. بناءعلیه معری‌ده شعر ایله اشتغال ایدرکه باشلادیغی ایله متنبینی کندینه دلیل اتخاذ ایدوب، آنك مسلکی اوزرنده یورر اولمشدر.

متنبی هر نه قدر ادبیات عربیه‌ده نادر الوجود (۱) فصیح وبلیغ، بر ذات اولمش ایسه ده امیرلر وزیرلر ایشکلرنده یوروب آنلری مدح ایلر اولمشدر.

ایشته اشبو سببدن معری‌ده ایلك حالنده اوشبو استاذی یولی ایله یوردکندن بعض وقت تمدح ایدر (۲) و بعض وقت باشقه لرنی ده

---

(۱) علوم عربیه ده یدطولاسی اولان متنبی بر قدر شام ولایتنده طوردیغندن اول طرفده بیوك شهرت قزانمش ومعری‌ده اوشبو سببدن الك ایلك آنك دیوانی ایله مشغول اولمشدر. بعض شعرلری حکمت وامثال یرنده یورر. بوجمله‌دن بونلردر:

بذا قضت الایام ما بین اهلها مصائب قوم عند قوم فوائد
اذا ترحلت عن قوم وقد قدروا ان لا تفارقهم فالراحلون هم
خذما تراه ودع شیئا سمعت به فی طلعة الشمس ما یغنیك عن زحل

(۲) تعد ذنوبی عند قوم کثیرة ولا ذنب لی الا العلا والفضائل
وقد سار ذکری فی البلاد فمن لهم باخفاء شمس ضوءها متکامل
وانی وان کنت الاخیر زمانه لآت بما لم تستطعه الاوائل

مدح ایلر حتی که بر قدر افراط طرفینه‌ده کیدر اولمشدر. (۱) لکن لازم درجه ده کمالت کسب ایدوب، اخلاقنی تهذیب ایتدیکی ودنیانی ده کوکل کوزی ایله اوته‌دن اوته کوردیکی صوك باشقه بر مسلك اختیار ایلمشدر. ایشته بو سببدن عزلت وقتنده سویلامش شعرلری کوبراك حیاتنی استخفاف، دنیانی تحقیر، حکمت، دین وفلسفه‌گه دائر اولور. بو حال اللزومیاتنی مطالعه ایدوچیلر که آچق معلومدر.

انسان عقل کردیکی ایله الك ایلك کندینك صباوت زمانده ایتدیکی اشلرینی انتقاد ایلر، فرینه کلدیکنده پك کوبلرندن محجوب اولوب یوزی قزارر، قان تیرلرگه باتار. اوشبو قبیلدن معری ده ایر اورتاسینه یتدیکی صوك، کندینك یاشلك وقتلرنده سویلامش اولان شعرلرینی مکروه کورر گه باشلامشدر. حتی کندیسی بو طوغروده اعتذار مقامنده: «وما وجدلی من غلو علق فی الظاهر بآدمی وکان ذلك الوصف مما یلیق بصفات الله فهو مصروف الی الله تعالی» دییور (۲). معری. کندی شخصلری ایله افتخار وجلب مال قصدیله باشقه لره مداحلك ایدن مشرق خلقی ایچنده تربیه آلدیغی وطوغدیغی کوندن باشلاب:

فدع کل صوت غیر صوتی فاننی
انا الصائح المحکی وللاخر الصدی

کبی بیتلری ایشیدوب اوسدیکی (۳) ملاحظه اولنور ابسه:

وانی وان کنت الاخیر زمانه
لآت بمالم تستطعه الاوائل

---

(۱) بویله بیتلری ابراهیم اسمنده بر شریف نسب مدحی حقنده سویلامش مدحیه سنده واردر. سقط الزند ج ۱ ص ۱۸۴-۱۸۵.

(۲) سقط الزند شرحی دیباجه‌سی ص ۸.

(۳) ۲۲۸ده وفات اولان شاعرلر پادشاهی ابو تمامکدر.

کبی فخریه لر (۱) و باشقه لر حقنده اولان مدحیه لر نادر لك حکمنی آلور . مع ما فیه بویله شیلر اولکی حالنده اولمشدر. اعتبار یاش وقتلره دگل بلکه خاتمه یه در .

دعیت ابا العلا وذاك مین ولکن الصحیح ابو النزول

قبیلندن اولان بیتلری، ایلك حالنده سویلامش فخریه‌لرینه کفارت اولسه کرك. معری شعرلرنده غزل وتشبیب کبی شیلر اولنماز یاخود غایت نادردر. وبونك باشقه شاعرلردن اولان ایکنچی بر امتیازیده شعری ایله کسب ایتمادیکیدر. بلکه شعرلرینی یالکز طبیعتی تکلیف ایتدکینه واقتدارینك اجبارینه کوره سویلر اولمش .

عرب ادبیاتی ایله شغللنوچیلر و شعرلرك مرتبه‌لرینی آکلاو چیلردن بعض ذاتلر معری شعرلرینه شومرتبه‌ده مخلصلردرکه، شعرلرنده تضمین ایلدیکی فلسفه‌لرینه حیران اولدقلرندن: «معری اوزینه تیوشلی اولان زماندن بر قاچ عصر مقدم کلمش!» دیه تأسف ایلرلر .(بوندن مقصداری ایسه عصردشاری معرینك قدرینی بیلمادیلر، اما صوك خلقده فکر آچلدی، شونك ایچون بونك مرتبه سینی آکلار لر ایدی دیمك اولور) . قارتایدیغی صوك معری شعرنی ترك ایتمش و عمرینی ده ذکر و فکر ایله کچرر اولمشدر .

معاصرلرمزدن بر فاضل دییور: «شرق شاعرلرنده گوزل اولان بر معنانی لفظدن لفظه، قالوبدن قالوبه کوچروب یورمك بر عادتدر مثلا ابن عربینك:

---

(۱) احمدفارس دییور: «معری مذکور بیتنی سویلادیکنده بعض صبیلر ایشدوب :- اویله ایسه اولکیلرك الفبالرینه دخی بر حرف آرتدر! دیه خطاب ایتمکله معری ملزم اولمشدر». الجاسوس ص ۱۱٤ . فیروزآبادینك: «ولولم اخش ما یلحق المزکی نفسه من المعرة والذمان لتمثلت بقول احمد بن سلیمان ادیب معرة النعمان» دیدیکی سوزدن مقصود اوشبو شعردر، دییورلر.

تأمل سطور الكائنات فانها من الملأ الا على اليك رسائل

دیدیکی بیتنی فرس شاعرلرندن اولان شیخ سعدی :

برك درختان سبزدر نظر هوشیار هرورقی دفتریست معرفت کردکار

دییور : ترك شاعرلرندن خواجه تحسین افندی عین معنانی :

کتاب عالمك اوراقیدر ابعادنا محدود
سطور حادثات دهردر اعصارنا محدود
باصلمش دستکاه لوح محفوظ طبیعتده
مجسم لفظ معنیدار درعالمده هرموجود

دیه تعبیر ایلر : فقط معری شویله بر اقتدارلی وعالی افکارلی بر ذاتدرکه بری طرفندن میدانه قویلمش اولان معنانی قصدی صورتده اصلا عاریت آلماز وهیچ کیمك معناسینه کندی لفظینی کیدرماز معرینك هم لفظی هم معناسی کندینك اولور . باشقه سینك اشیاسینه اصلا قول صوزماز ، صوقور معری نچکه شیلری پك یراقدن کورر . (١)

٧

ذکاوتی

معری ، دنیانك الك زیراك آدملرندن معدود اولوب ، حتی بونك زیرا کلکی حقنده اولان خبرلرك کوبسی آدم اشانورلق درجه‌دن دکلدر . معری ، کویا هرایشتدیکنی یادینه آلور وهریادینه آلدیغنی اونودماز واوشبو سببدن‌ده اصلا معنالرینی بیلمادیکی حالده فارسیچه عبرانی ورومچه لغتلر ایله سویلشمکده اولانلرك سوزلرینی حفظ ایلر ایمش . بویله ذکاوتی وقوتلی حفظی سایه‌سنده لغت عربیه‌ده

(١) معرینك : «ناس اذا نسکوا عدوا ملائکة وان طغوا فهم جن عفاریت»
دیدیکی شعری : «قوم اذا قوبلوا کانوا ملائکة حسنا وان قوتلوا صارو اعفارتیا» دن مأخوذ اولمای ، بالعکس صوکغیسی معری بیتندن اوغرلانمشدر .

یدطولاسی اولمش واصلا تکلفلنمکسزین خواه نثر وخواه نظم ایله اولسون سوز سویلرگه اقتدار کسب ایتمشدر. مع ما فیه کوبراك همتی شعرگه صرف ایدلدیکی کندینك اثرلرندن معلوم اولور.

زیرا کلکی سببندن معری، کوب کوزلیلرك عاجز اولدقلری شیلری ایشلر، شطرنج ونرد اینلرنده صوقرلغینك ضررینی کورماز، حتی کوزلری ایچون شکر ایدوچیلر قبیلندن جناب الله اوزینك صوقرلغی ایچون شکر ایلر ایمش.

بغدادده وقتنده بر مجلسده صوقرلغی سببندن بر آدمك آیاغینه باصمش وباصلمش آدمده: «کیمدر بوکلب!» دیمشیدی. معری درحال بوکا جواب اوله‌رق: «کلب شویله آدم اولنورکه کلبك یتمش اسمینی بیلمیه!» دیمشدر.

شریف مرتضی ابو القاسم علی بن الحسین مجلسنده ایکن متنبی خصوصنده سوز آچلور. شریف ایسه متنبی شعرلرینی انتقاد ومؤاخذه ایلر وبر چوق قصورلرینی میدانه قویمق اولور. معری، متنبی مخلصلرندن اولدیغی جهتله اکا طرفدارلق ایدوب: «فرض ایتدك متنبی هیچ بر کوزل شعر سویلامش اولماسون، لکن:

لك منازل فی القلوب منازل

دیدیکی بیتی ده فخر یوزندن کفایت ایلر» دییور. بونی ایشتمکله شریف، معرینی اویندن قوغوب چیقارر ومجلسده اولانلره‌ده: «متنبی بوندن کوزل شعرلرده کوب سویله‌مشدر، فقط معری بکا بر قصیده مطلعی ایراد ایدر که مذکور قصیده‌ده متنبی:

واذا اتتك مذمتی من ناقص فهی الشهادة لی بانی کامل

دییور وبو بیت ایله معری بکا تعریض ایلمك اولور» دیمشدر. (واقعده شویله ایتمش ایسه هر ایکیسی ده ذکاوتك طبقهٔ علیاسنده اولورلر).

معرینک ذکاوتینه بر مثال اولمق اوزره شویله بر حادث
نقل ایدلنور : ابو نصر المنازی احمد بن یوسف السلیکی، معر
حضورینه سفر ایدوچی ادیبلر ایله برلکده «معره» یه کلو
فیلسوف حضورینه کردیلر وبونلرنك هربری اوزلرینك شعرلرین
اوقوب کوستردیلر. ابو نصر المنازی‌ده «وادی بزاعا» اسمه
اورندن اوتدیکنده منظره‌سینك لطافتنه تعجب ایدرك سویلمش
اولدیغی :

وقانا لفحة الرمضاء واد سقاه مضاعف الغیث العمیم
نزلنا دوحه فحنا علینا حنو المرضعات علی الفطیم
وارشفنا علی ظمأ زلالا الذ من المدامة للندیم
یصد الشمس انی واجهتنا فیحجبها ویأذن للنسیم
تروع حصاه حالیة العذاری فتلمس جانب العقد النظیم

بیتلرینی سویلادی : شاعر ابو نصر المنازی اوشبو بیتنده (

---

(١) مشرق ادیبلری بو بیتلری ابو نصر المنازی یه نسبت ایتدیکلری حالده مغرب ادیبلر
ایسه اندلس مملکتنده «وادی آش» اهالیسندن اولان زیاد بن تقی العوفی نام ذ
قزی اولان حمدونه (حمده) یه نسبت ویررلر. (مشهور خاتونلر نام کتابه مراجعت
اولنه ص ١٤٤-١٤٥). اندلس عالملرندن اولان رغینی نام ذاتدن: «منازی
طوغمازدن مقدم بزم عالملرمز، مذکور بیتلری حمدونه یه نسبت ویرلرایدی.»
حالبوکه مشرق خلقی غصب ایدرك منازی‌یه ویرمك اولورلر!» دیه و «حلب
تاریخنی یازوچی ابن العدیم نام ذاتدن‌ده: «منازی شو بیتلری معری حضورینه
کروب اوقودیغندن اولکی مصراعلرینی بترر بترمازده معری صوك بیتلرینی
اوقور ایدی، زیرا بو قصیده معرینك محفوظی ایدی» دیدیکی مرویدر. (نفح الطیب
ج ٢ ص ٤٩٢) فقط وفیات الاعیان صاحبی (ج ١ ص ٤٤-٤٥) ابو نصر
المنازینی فضلانك اعیانندن وشعرانك اما ثلثدن ایدی، کتابی بیك کوب اولوب
صوکره‌ده «میافارقین» ایله «آمد» جامعلرینه وقف ایتدی، بو کتابلر همیشه سلا
متدر و - منازی کتابلری - دیمکله مشهور در و مذکور بیتنی‌ده - حلب - ایله - منبج
آراسنده اولان - وادی بزاعا - حقنده سویلمشدر، بونی ایسه ابو المعالی الخطیری
زینة الدهر - نام کتابنده روایت ایلمشدر» دییور. ایمدی بو درجه‌ده بحق فاضل
وشاعر اولان بر ذات، باشقه برینك شعزینی نه یوزدن غصب ایلر؟ و خصوصا

قزو بر کونده کوزل یغمور یاغوب، چوقردن صولر آقدیغنده، آغاچلر آستونده طوردقلرینی وغایت صو صادقلرنده صوده ایچد یکلرینی، طوردقلری یرده نه طرفدن قویاش کلسه‌ده، آغاچلر مانع اولوب، یالکز خوش یللر گنه ایسوب طوردیغنی و چوقرده اولان تاشلرك لطافتلرینی تصویر ایلر. معری صوقر اولدیغی جهتله طبیعی بونلرك برینی‌ده ییلماز وطانیماز ایدی. بتیلر تمام اولدیغنده منازی‌گه خطاب ایله: «سن شامده اولانلرك الك شاعرلرندنسین!» معناسنده اولان! «انت اشعر من بالشام» سوزینی دیدی. صوکره معری «بغداد» ه سفر ایتدی وبونده هم ابو نصر المنازی ادیبلر ایله برلکده معری حضورینه کروب، کندینك شعرینی عرض ایتمك قصدیله:

لقد عرض الحمام لنا بسجع اذا اصغی له رکب تلاحا
شجا قلب الخلی فقیل غنی وبرح بالشجیی فقیل ناحا

دیدیکی بیتلرینی آخرینه قدر اوقودی. معری ایسه بو وقت نیچه ییل مقدم «معره» ده دیدیکی: «انت اشعر من بالشام» سوزینه عطف ایدرك: «هم عراقده اولانلرك ده‌الك شاعرلرندن سن!» معناسنده اولان: «ومن بالعراق!» سوزینی دیدی. بو

اوزندن مقدم‌اولان شاعرلرك‌حاللرینی بیلوچی و شعرلرینی حفظ ایدوچی معری حضورنده سویلرگه نه یوز ایله جسارت ایلر؟ ایشته بوکا عقل ایرشماز. اگرده دنازیدن مقدم یازلمش اثرلرده مذکور شعرلر کورلور ایسه مغرب ادیبلرینك دعوالری حقلی ایدیکنده شبهه یوق، عکس حالده منازی شعرلرینی حمد ونه‌گه نسبت ویرمکلری ده یراق احتمال دگلدر. ابو نصر المنازی ٤٣٧ تاریخنده، وفیات‌الاعیان صاحبی اولان قاضی ابن خلکان ٦٧١ تاریخنده، نفح‌الطیب صاحبی اولان‌احمد بن محمدالمقری‌التلمسانی ١٠٤١ تاریخنده، «زینة الدهر فی عصرة اهل العصر» صاحبی اولان ابوالمعالی سعد بن علی‌الوراق الخطیری ٥٦٨ تاریخنده وفاتلردر. «بزاعا» بانك ضمه‌سی وعین مهمله ایله «حلب» یاننده بر چوقر اسمیدر. معجم البلدان ج ١ بیت ١٦٢.

ایکی واقعه اورنلرینك آراسی مشرق ایله مغرب آراسی قدر یراق اولدیغی حالده شعرلرك صاحبی بر ذات ایدیکنی یالکز تاوشندن فرق ایلمشدر.

۹

قیافت وخلاقی

معرینك کوزی صوقر، یوزی شادره، بدنی آریق، تشلری توشمش (بو ایسه صوك وقتلرنده‌در) سویا کاری قالقوب طورر، عصبی مزاجلی، کسکین ذهنلی، زیاده خاطره‌لی وحفظی ده قوتلی ایدی، دییورلر.

عبد الله بن الولید الایادی نام ذاتدن: «عمم ایله برلکده زیارت قصدیله معری حضورینه کردم، آرسلان تیریسندن اولان نمازلق اوستنده اوطرمش وبیك قارت قیافتلی ایدی. بنم ایچون دعا ایتدی وقولی ایله‌ده باشیمی سیپادی، بو وقت بن صبی ایدم، بو کون کبی بیلورم که: کوزلرینك بری قالقو وایکنچیسی ده باتوب طورر ایدی، بیتنده چچك علامتلری ظاهر ایدی» دیدیکی مرویدر.

متنبی دیوانینه شرح سویلادیکی وقت:

ان الذی نظر الاعمی الی ادبی واسمعت کلماتی من به صمم

بیتینه کلدیکنده: «گویا متنبی غیب کوزی ایله بنی کورمش‌ده، شونکله اوشبو بیتنی سویلمشدر» دیه ظرافت ایلمشدر.

معری، خصوصا صوك عمری اولان عزلتنده دنیادن بیزمش وحیات حقنده ده سوء ظنده اولمشدر. دنیانی صرف بر مصیبت کدار عالمی اولمق اوزره طانوب انسانلرك حرکاتلرندن شکایت ایلمشدر. بر یالکز اوطورمقنی آرزو ایدر ایسه ده

کندیسنی زیارت ایدر ایچون کلن مسافرلر ایله صحبت ایدرگه مجبور اولمشدر.

دنیادن شکایت وحیاتدن نفرت ایدن و یالکز لقنی آرزو، خلقلرك ریا ونفاقلرندن زارلانوب سویلامش شعرلری «اللزومیات» ده حسابسزدر.

۱۰

اعتقادسزلك ایله اتهامی

حر فکرلی، طوغری سوزلی، عالی طبیعتلی، ذاتلر، باشقه لر طرفندن هرتورلی تهمتلرگه یولقمقلری اسکیدن کلمش بر عادتدر. حتی بو عادت «علم عصری» دیه اسم ویرلمش، اولندیغمز کونده مترقی ملتلر آراسنده هم حکم سورر. عاملری محدود و عقللرینك دائره سی تار اولان ذاتلر هر کیمی اوزلری کبی ایتمك ایسترلر، کندیلرینك حوصله لری صغدرماز روشده برسوز ایشدر اولسه لر آچیغلری قابارروب جان ویرمك درجه سینه کلورلر. آچیغ ایسه انسانی طبیعی حالتندن چیقارر و کوکلینه کلن سوزلرك هر برینی سویله تور. بناء علیه آچغی کلمش آدم عادی سوزلری انتقام ایچون کافی کورما دیکندن اکفار ایلر، زندقه ودهریلکه نسبت ویرر. یوقسه بحق عالم واسلام تربیه سینه واقف اولانلر بویله طوغرو نرده غایت دقتلی وصبرلی اولوب، بنده ایله جناب الله آراسینه فضولی اوله رق کرشمازلر وحق سبحانه اوزرینه حکم ایتمکدن البته و البته احتیاط ایلرلر.

قضا دنصبنده اولان ذات کندی مقامینك اجبارینه کورەمین

بر کمسه نك مسلمان اولوب اولمادیغی حقنده بر حکم ایتمك لازم کلور ایسه، باطننی جناب اللهه امانت ایدرك ظاهر احوالینه کوره ظاهر شریعت ایله بر حکم اجرا ایلر. بو ایسه معذوردر. اما عهده سینه بویله بر وظیفه تابشر لمامش و شخصی آچیغندن باشقه هیچ بر سبب اولمامش کمسه‌لرده کوکللره مداخله ایلرگه نه جهتدن حق اوله چقدر؟ بوکا ایسه انسانك عقلی ایرشماز. سبحان الله! آدمیلر واردرکه حضرت موسانك فرعونینی مسلمان اولدی، طاهر و مطهر اولدیغی حالده وفات ایتدی دییورلر. آدمیلر واردرکه: ابن سینا، ابن رشد، معری، زمخشری، غزالی و بونلر کبی نیچه‌ونیچه ذاتلری اکفار ایلرلر! الله الله!

اسلام عالمنده بربرینی اکفار ایتمك بلاسینه دوچار اولانلر توبان صنف عالملر و خصوصا کلام فننه منسوب ذاتلردر. کلام اهلینك بعضیلرینه: «بو سوزکه کوره آتاکنك‌ده کافر اولماسی لازم کلور!» دیدکلرنده: «تموغه اورن ایرکن!» دیه جواب ویردیکی مرویدر.

خوراجلره اشارت ایدرك «بونلر کافرلرمی؟» دییانلره قارشو امام اصفیا علی کرم الله وجهه حضرتلری «یوق، بلکه بزم دین قارنداشلرمز فقط بزلره قارشو چیقدیلر!» بیورمشلر ایدی. اوچونچی عصر هجری صوکنده هند، یونان علملری و فلسفه ایله اشتغال ایدنلر کوبراکی واق خلقلر طرفندن آیری صورتده تهمت ایدلنور اولدیلر. المتوکل، فلسفه اهلینی آشکار صورتده تضییق ایدرگه باشلادی. حکومتنك تضییق ایدوی اوز باشینه بلا کتور مکدن باشقه نتیجه ویرماز، بو ایسه معلوم برقاعده‌در. اوشبو نك ایچون بونك عصرنده خلقلر هر تورلی یاشرون جمعیتلر تأسیس ایدرگه مجبور اولمشلردر. اوچونچی قرن هجری آخرنده اسلام فلاسفه‌سی طرفندن تأسیس ایدان

« اخوان الصفا » جمعیتی هم (۱) اوشبو یاشرون جمعیتلرك بری ایدی. اوشبو وقت اورنلی اورنسز علم اهلینك تضییق ایدلنوی آخرده خلافت عباسیه‌نك انقراضنه سبب اولدی.

معری، هر فکرلی بر ذات اولدیغندن، هر نه قدر فلسفه اولمق جهتندن دگل ایسه‌ده عله وسببلری تفتیش ایتمکله مشغول اولور ایدی. ایشته اوشبو طوغروده سویلامش اولان ایکی اوچ شعرینی سند ایدرك، مؤمن وموحد ایدیکنی بیلدرن یوزلر ایله صانالمقده اولان شعرلرنی کأن لم یکن کورمکله عصردشلرندن بعض ذاتلر اکفار ایلامشلردر.

بناً علیه معری حقنده خلق ایکی‌یه ایرلوب، بری معتقد اولدقلری حالده ایکنچیلری طعن ایلر اولمشلر. « حلب » شهرنده ٦٦٦ تاریخنده وفات ایدن ابن العدیم کمال الدین عمر بن احمد نام ذات، معرینی مدافعه ایدرك « رفع الظلم والتجری عن ابی العلاء المعری» اسمنده (۲) بر کتاب یازوب: « الحادکه دلالت ایدن شعرلر معری یه افترا ایدلمش شعرلردر، درست اولانلری مأولدر، حلاج، ابن عربی کبی ذاتلرك بعض سوزلری تأویل ایله درستلنور ایسه معری سوزی نه جهتدن درستلنماز؟ معری، دنیایه کلمش بر جوهر ایدی فقط قیمتنی بیلمک پك آز کمسه‌لره گنه نصیب اولدی، طعن ایدوچیلری بونی کورمامش کیمسه‌لردر، اما کوروب

(۱) اخوان الصفا جمعیتی دین‌نی فلسفه‌گه تطبیق ایلمك ایچون تأسیس ایدلمشدر. فلاسفه اصوللرندن بر چوغیسی بونلر طرفندن شریعت‌که تطبیق ایدلدیکی صوك کلام کتابلرینه کردی. بونلرك برده اوشبو اسمده بر علم مجموعه لری اولوب، ۱۸۱۲-۱۸٤٦ ده «کالکوتا»ده ۱۳۰۵ ده « بومبای » ده ۱۳۰٦ ده مصرده طبع ایدلمشیدی. وبعض قسملری «خلاصة الوفا» اسمیله مستشرق فردریك دیتریسی طرفندن ۱۸۸٦ ده «لیپسیغ»ده باصلوب تارالمشدر.

(۲) بو کتاب اسمینی «الجاسوس» صاحبی: «العدل والتحری فی دفع الظلم والتجری» صورتنده یازمشدر. ص ۱۱۵

صحبت ایدنلر ایسه بالاتفاق مدح ایلرلر وکندیسی ده : ـ انا شیخ مکذوب علیه ـ دیه هر وقت سویلر اولمشدر» دییور. بعض بیوك ذاتلر بونك حقنده « دفع المعرة عن شیخ المعرة » اسمنده مستقل کتاب تألیف ایتمشلردر (١).

معری حقنده دوستلری ودشمنلری طرفندن مدح وذم ایدلوب یازلمش اثرلر کتبخانه مزده یوقدر. بز ایسه بو رساله نی مختلف یرلردن جمع ایتدیکمزی یوقاروده سویلادك. حقنده محاکمه یازمق ایچون خصوصا دشمنلری طرفندن یازلمش اثرلری کورمیه احتیاج واردر. بر کیمسه نك ترجمه سینی یازدیغم وقت یالکز گوزل صفتلرینی غنه ویاکه فنا حاللرینی گنه یازوب باشقه سندن سکوت ایتمك عادتم یوقدر. بویله ایتمك ترجمهٔ حال یازمق دگل بلکه یا مدح ایتمک ویاکه ذم ایتمک اولور. بن هر جانبده اولان سوزلری کوچردیکم صوك اقتدارم قدراوز طرفمدن محاکمه ایلرم. معری بیوك بر ذات ایسه حقلق آندن دخی بیوکدر. معرینی احترام ایلر اولسه م طوغریلقنی آندن زیاده احترام ایلرم. اوشبو سببدن اکرده دشمنلری طرفندن یازلمش اثرلری کورمش اوله ایدم البته نقل ایدر وقدر الحال محاکمه ده اولنور ایدم، فقط بویله اثرلره مصادف اولمادم. هر نه قدر بعض بر صوك کلن مؤلفلر اوزلرینك کتاب ورساله لرنده الحاد وزندقه یه نسبت ایدلنورگه سبب اوله چق بعض شعرلرنی کوستررلر ایسه ده بویله مؤلفلرنك اکثرنده تحقیقسز وتفتیشسز سوز کوچرمك عادتی شایعدر. کوب وقت روایت ایلمش خبرلری بتون بتونه اصلنه خلاف ویاکه قسما تحریف ایدلمش اولنور. بوکا ایسه بزم شاهد لرمز کوب وکوچلیلردر، احتمال بعض برلری بورساله ده هم کورلور.

(١) ابن الوردی. ج ١ ص ٣٦٠.

تفسیر وحدیث حقنده اولان اسنادلرنی ایلك عالملرنك قیلنی قرقه یارر قدر تفتیش وتحقیقلرنی سویلرگه ده حاجت یوق، ابو الفرج الاصبهانی اشتانسز یوروچی بر عرب شاعرینك ایکی اوچ یولدن عبارت شعرینی کوچرمك اولدیغنده، شونلرك اسنادلری حقنده بعض وقت یاروم بیت قدر یازار و وب مرتبه: «بن بونی بوقدر کیمسه‌لردن ایشتدم ایسه‌ده، عبارت فلان آدمکدر، یاخود ـ معناسی شویله ایدی لفظلرده احتمال زیاده ونقصان اوله بیلور» دیه هر بر مسئولیتنی اوز اوستوندن تونسرر.

بر کیمسه‌گه اسناد ایدلمش سوزلرنك درست اولمه‌سی ایچون کندینه منسوب کتابلرنده اولمه‌سی ویاکه اورنده بیان ایدلمش شرطلری ایله روایت ایدلمه‌سی شرطدر. یوقسه ایمش دیه‌شلرك هر برینی تصدیق ایدنلر ایچون کوب وقت نقیضلری بریره جمع ایتمك لازم کلور، هر نه ایسه معری‌یه طعن ایدرگه سبب اولان شعرلری مناسب جوابلری ایله برلکده بزلر اوشبو یرده رقملر آستونده ترتیب ایده‌چك اولدق:

۱

معرینك زندیقلکی ایله حکم ایلرگه سبب اولان شعرلرندن بری‌ده:

اذا ما ذکرنا آدما وفعاله وتزویجه بنتیه لا بنیه فی الخنا
علمنا بان الخلق من نسل فاجر وان جمع الناس من عنصر الزنا

اوشبو شعرلره قارشو قاضی ابو محمد الحسن الیمنی اسمنده بر ذات:

لمعری اما فیك فالقول صادق و تکذب فی الباقین من شطاودنی
کذلك اقرار الفتی لازم له وفی غیره لغو کذا جاء شرعنا

دیه جواب سویلامش ایمش.

مملکتمزك فریدی، احبابمزك عزیزی اولان بر ذات بو

طوغروده: «قاضی یمنی جوابی بیهوده‌در. زیرا برهانله ذکر اولنه‌ش بر دعوایی جرح ایتمك؛ مقدمه‌لرینی ابطال ایتمکله اولور. دلیل ایله کوسترلمش شی کندیسی حقنده لازم اولور ایسه؛ دیگرلر حقنده هم شرعا لغو اولماز. شریعت اویله وارد اولمامش، قاضی غلط ایتمشدر. فیلسوفك سوزی اقرار دگل، بلکه برهانه مقارن اولان بر دعوادر. بینه‌سی قائم اولان دعوی شریعت عندنده ابدا مردود اوله‌ماز. سنك شرعك اقرارك ازومیله کلمش ایسه، محارمك حرمتی، اخواتك حرمتیله‌ده کلمشدر» دییور ( ).

بز دییورز: قاضی ابو محمد الحسن الیمنی نام ذاتك الك ایلك کندیسنی بیلمك اولوب، کتبخانه‌مزده اولان تاریخ، معجم وطبقات کتابلرینی تفتیش ایتدك ایسه‌ده تابا آلمادق. فقیه ومشهور شاعرلردن ابو محمد عمارة نجم الدین بن ابی الحسن الیمنی الشافعی اسمنده معروف بر ذات وار ایسه‌ده ترجمهٔ حالنی یازوچیلردن هیچ بری بونك قاضی اولدیغنی بیان ایتمیورلر. بونکله برابر پادشاهلر ووزیرلرنی مدح ایدوب یورمکله علم ومعرفتنی ضایع ایلمش بر ذاتدر (٢).

ذکر ایدلمش شعرلرك معری‌یه اسنادی ثابت دگلدر. ثابت

---

(١) بو جمله بنم مسوده مك طرفینه یازلمشیدی. ضائع اولماسون دیه بن ده بونی کتابمه درج ایتدم. رخصتنی استحصال ایدرکه یتشه آلمادیغم سببندن اسمینی ذکر ایلمادم.

(٢) بو ذات معری وناتندن سکسان ییل صوك ٥٢٩ تاریخنده دنیایه‌کلمشیدی. درستمی دگلمی کندسینه:

قد کان اول هذا الدین من رجل سعی الی ان دعوه سید الامم

دیه بر بیت اسناد ایدرلر (وفیات الاعیان ج ١ بیت ٣٧٧) اسلاملر خلافنه فرانسزلرنی چاقرمقله متهم اولوب ٥٦٩ تاریخنده سلطان صلاح الدین الایوبی طرفندن قتل اولندی. ظنم احتمال خطا اولور، شویله ایسه ده معری‌یه جواب اوله‌ق اوزره سویلانمش بیت اوشبو ذاتکدر.

دگل برشی ایچون جواب ویررگه لزوم اولماز. خصم خاطری اولسون ایچون دیه‌لم‌که شعرلر معرینگدر. لکن بونلر ایله معرینی ملحدوزندیق ایلر ایچون الك ایلك، بتون یر یوزنده اولان انسانلرك آدم ایله حوانك شو اوغل وقزلرندن تارالدیغنی دلیل قطعی ایله اثبات ایتمك لازم کلور. دنیانك خلقتی وآدم ایله حوا حقنده خلق آراسینه تارالمش حدیثلرك قطعی صورتده دگل ایدیکلرنی انکار ایدن اولماز، قطعی دگل شیلر ایله اعتقادات ثابت دگلدر. حال بویله اولدیغنده آنلرنك حکملرینی انکار ایدنلرنه دلیل ایله زندیق وکافر اولورلر؟ منبعی تورات وبنو اسرائیل حبرلری اولان خبرلر طوغروسنده احتیاط اوزرنده اولورغه تیوشلی.

۲

«اللزومیات» دن اولان:

ضحکنا وکان الضحك منا سفاهة وحق لسکان البسیطة ان یبکوا
یحطمنا ریب الزمان کاننا زجاج ولکن لا یعاد لنا سبك

دیدیکی شعرلری ایله حشرنی انکار ایتدی، دییورلر. بصیرت اهللرینه معلوم اولدیغینه کوره بو بیتلرك خواه حشر جسمانینی خواه مطلق حشری انکاره اصلا دلالتی یوقدر. حشری ملکرلر قاشنده دنیاده ضحك سفاهت اوله ماز، دنیاده اولانلره آغلامق لزومی حساب ملاحظه‌سینه کوره در. مقصد ایسه:

اسیر عن الدنیا ولست بعائد الیها وهل یرتد قطر الی دجن

دیدیکی فبیلندن اولم صوکده تکرار دنیایه قایتمق یوق دیمکدر. شایان تعجبدرکه نه قدر یراق تأویللره وارلمقسزین آکلاشلمیه چق بر معنایی بهانه ایدرك حشری انکار ایتدی دییورلرده صریح صورتده حشری افرار ایدن بیتلرندن کوزیومارلر. ایشته بوشی هم حقسزلق هم تعصبدر. معرینك:

وقدرة الله حق ليس يعجزها حشر لخلق ولا بعث لاموات

قال المنجم والطبيب كلا هما لا تحشر الاجساد قلت اليهما
ان صح قولكما فلست بخاسر لو صح قولى فالخسار عليكما

كبى بيتلرى حسابسز در. اولگى ايكى بيتندن استدلال ايدرك فريد وجدينك معرى عقيده سنده متحير اولديغنى ظن ايتديكنه تعجب ايلدك. (كنز العلوم ص ٦٦٧)

٣

بعضيلر:

تناقض مالنا الا السكوت له وان نعوذ بمولانا من النار
يد بخمسمىء من عسجد وديت ما بالها قطعت فى ربع دينار (١)

ديديكى سوزلرى ايله مسلمانلقدن سوررلر. بر قاچ ذاتلر كندى طرفلرندن اوشبو بيتلره بويله مقابله‌ده اولنمشلردر.

عز الامانة اغلاها وارخصها ذل الخيانة؛ فافهم حكمة البارى

هناك مظلومة غالت بقيمتها وههنا ظلمت هانت على البار

وقيمة اليد نصف الالف من ذهب فان تعدت فلا تسوى بدينارى

(١) سيد شريف على بن محمد الجرجانى‌يه منسوب اولەرق ١٤٤ بيت اوزرنده ١٨٩٧ تاريخ ميلاديده «التعريفات» اسمنده بر كتاب باصلمشيدى. اوشبو اثرده «سرقه» كلمه‌سى تحتنده: «وعند الشافعى تقطع يمين السارق بربع دينار، حتى سال الشاعر المعرى الامام رحمه الله:

بيخمسمئى من عسجد وديت ما بالها قطعت فى ربع دينار

فقال محمد فى الجواب: ـ لما كانت امينة كانت ثمينة، فلما خانت هانت» ديديكى عبارتنى كورديكمزده نچه قرنلر صونك كلن معرى ايله شافعى آراسنده محاوره اولمق ممكن اولميه‌چغندن عبارتده مطبعه سهوى اولسه كرك، ديمشيدك. بوندن صوك مذكور عبارتك محمد على بن على بن محمد التهانوى‌نك «كشاف اصطلاحات الفنون» نام اثرنده (ج ١ ص ٧٥٠) نقل ايدلمش اولديغنى كوردك فقط بونده بر كلمه زياده‌سيله: «حتى سأل الشاعر المعرى الامام محمد رحمه الله...» صورتنده‌در، واقعه‌ده

حماية الدم اغلتها وارخصها صيانة المال؛ فافهم حكمة البارى

بز دییورز: عقللرینی استعمال وحرکت ایتدرمکده اولان ذاتلرك کوکللرینه هر تورلی شبهه‌لر کلوب کچر شونکچون «الشبهة اول مراتب الیقین» دییورلر. مذکور بیتده اولان سوز ده‌اك ایلك مرتبه ذهنلره خطور ایده‌چك برشیدر. یوقسه معری آنك حکمتنی بیلمیانلردن وحقیقت یوللو اعتراض ایدنلردن دکلدر. حقیقی صورتده اعتراض وانکار ایدن ذات: «مالنا الالسکوت له وان نعوذ بمولانا من النار» دیه‌مز. بو سوزك فقهانك «امر تعبدی» و«غیر معقول المعنی» دیدیکلرندن بر فرقی‌ده یوقدر. ظرافت، حیرت وعرض شبهه قبیلندن سویلانمش سوزلری بهانه ایدرك اسلاملر اکفار ایدلنور اولسه‌لر، دنیاده مسلمان پك آز قالور. صرف تقلید و صوقرلق ایله ایمان کتورمیه کوره اون تورلی، یوز تورلی شبهه‌لری مجادله ایدرك کچنلرك ایمانلری محکم اولنه چغنی سویلرکه لزوم یوقدر. (والذین جاهدوا فینا لنهدینهم سبلنا).

٤

ابو الفدا ملك مؤید عماد الدین (١) کندینك «المختصر فی تاریخ البشر» نام تاریخنده (ج٢ص١٧٦–١٧٧) معرینك عقیده‌سی بوزوق ایدیکنی اثبات مقامنده اوشبو شعرلرینی کتورمشدر:

ده محمد بن ادریس الشافعی ایله معری آراسنده دکل بلکه امام ابو حنیفه صاحبی اولان امام محمد ایله معری آراسنده اولدیغی آکلاشلور. «دائرة المعارف» صاحبلری هم عبارتی تهانوی‌کی موافق نقل ایلمشلر (ج ٩ص ٥٨٣). حالبوکه قول کیسمك حقنده امام محمد مذهبی استاذلری اولان ابو حنیفه وابو یوسف سوزلرینه موافق ربع دینار دکل بلکه اون درهم اولدیغی سببلی (هدایه ج ٤ ص ٢٢٠ . الموطأ ص ٢٩٩) بویله روشده سؤال وجواب اولنورغه محل یوقدر. سید شریف کبی بیوك ذات نه اولمشده بو طوغروده مساهله‌ده اولنمش و آندن صوك کلنلرده عبارتنی تدقیق ایتمکسزین نقل ایلمشلردر؟

(١) ٧٣٢ تاریخنده وفاتدر.

١) عجبت لكسرى و اشياعه وغسل الوجوه ببول البقر
وقول النصارى اله يضا م ويظلم حيا ولا ينتصر
وقول اليهود اله يحب رسيس الدماء وريح القتر
و قوم اتوا من اقاصى البلا دلرمى الجمار ولثم الحجر
فوا عجبا من مقالاتهم ايعمى عن الحق كل البشر

٢) زعموا اننى سأ بعث حيا بعد طول المقام فى الارماس
واجوز الجنان ارتع فيها بين حور وولدة اكياس
اى شئ اصاب عقلك يا مسـ كين حتى رميت بالوسواس

٣) اتى عيسى فبطل شرع موسى وجاء محمد بصلاة خمس
وقالوا لانبى بعد هذا فضل القوم بين غد وامس
ومهما عشت فى دنياك هذى فما تخليك من قمر و شمس
اذا قلت المحال رفعت صوتى وان قلت الصحيح اطلت همسى (٢)

٤) تاه النصارى والحنيفة ما اهتدت ويهود هطرى والمجوس مضلله
قسم الورى قسمين هذا عاقل لا دين فيه ودين لا عقل له

دورتنچى عدد بيتلرى حقنده توبانده سوز اولور. برنچى عد
بيتلرده ضررلى اولانلرى ابو الفدا فكرينه كوره صوكغى ايكى بيـ
اولسه كرك. لكن حجدن مقصود اولان شى جناب الله امرينه امتثا
اولوب، بوندن باشقه‌لر حجر اسود، رمى جمار، كعبه كليسى مقصو
بالعرضدر. كوكللر مقصود بالعرض اولان شيلر ايله اشتغال ايدو
مقصوددن محروم قالماسون ايچون بو يرلر كورلديكى وقت تكبي
اوقومق مشروع اولمشدر. شبهه يوقدر كه معرى مذكور بيتلرى
حقيقت يرنده مجازلر، مقصودلردن ده وسيله لر ايله قناعت ايدوب

(٢) روضة المناظر فى اخبار الاوائل والاواخر نام كتاب ابو الفدانى اختصار
ايتدكندن اوشبو بيتلرى تماما نقل ايتمشدر.

اصل مطلبدن غافل اولان کیمسه‌لر حقنده سویلر. بویله آدملر حقنده ابو الفدا کندیسی نه دیه‌چکدر عجبا!...

ایکنچی عددده اولان اوچونچی بیتنك اولگی بیتلره تعلقلندرمق جائز اولدیغی کبی صوك بیت اولان:

ضاع دین الداعی فرحت تروم الد ین عند القسیس والشماس

بیتنه تعلقلندرمق احتمالی ده واردر. بوتقدیرچه بونده بر ضرر لی معنا آکلاشلماز. هر حالده احتمال ایله آدم اوغلی اکفار ایدلماز.

اوچونچی عدد اولان بیتلرنده معری عیسی پیغمبر کلمه سیله خرستیانلر طرفندن موسی شریعتی ابطال ایتدرلدی (زیرا خرستیانلرده موسی شریعتی حتی توحیده قدر ابطال ایدلمشدر، حالبوکه عیسی پیغمبر موسی وباشقه دینلرنی ابطال ایچون دگل بلکه تأیید ایچون کلمشیدی) محمد علیه السلام ده کلدی. یهودلر ـ لانبی بعد موسی ـ دیه رك عیسی ایله محمد (علیهما السلام) ی انکار ایتدیلر. خرستیانلرده ـ لانبی بعد عیسی ـ دیه رك محمد (علیه السلام) ی انکار ایلدیلر، ایشته بو دعوالری سببندن بونلر گمراه اولدیلر» دییور. بو سوزیله معری: «کان الناس امة واحدة فبعث الله النبیین مبشرین ومنذرین وانزل معهم الکتاب بالحق لیحکم بین الناس فیما اختلفوا فیه وما اختلف فیه الا الذین اوتوه من بعد ما جاءتهم البینات بغیا بینهم...» (سوره ۲۰ آیت ۲۰۹) کلام شریف مضمونندن خبر ویرر. جناب الله طرفندن یبارلمش حق دین، بنو بشر طرفندن تحریف وسؤ تفسیرلره اوغرادیغینه متحسر اولور، بونی ایسه اوشبو ایکی بیت صوکنده اولان:

ومن لی ان یعود الدین غضا فینفع من تمسك بعد خمس (۱)

دیدیکی سوزی ایضاح ایلر. معری اصل فساددن خبر ویردیکی

(۱) تعجبدرکه ابو الفدا اوشبو بیتنی اورتادن توشروب قالدرمشدر.

صوك نجات یولنی ده كوسترر « ان الدین عندالله الاسلام » دیه
شونك اوزرینه تمسك ایلرگه ترغیب ایلر. ایشته ابو الفدا طر
فندن معرینك زندیقلغینه حكم ایدلمش شعرلر بونلردر. بونلرك
نه یرلرندن زندیقلق چیقدیغینه ذهنمز ایرشمادی.

بزم بو یرده سویلا دیكمز سوزلر ابو الفدا نقل ایتدیكی
شعرلرك معریدن صدورینی تصدیق ایلمك صورتنه مبنیدر. یوقسه
ابو الفدانك، اسنادینی بیان ایتمیه رك ونه یردن آلدیغنی
كوسترمیه رك نقل ایلمش شعرلرینی تصدیق ایتمیان آدم معذور
اولسه كرك. بو شعرلرك بر قدرلری « اللزومیات » ده اولنور
ایسه ده بو عبارتلره باشقه صورتده در. ابو الفدا عبارتلرینك
محرف ایدیكنی « اللزومیات »ی مطالعه ایدنلر گوزل بیلورلر
مراق ایدنلر مقابله ایتسونلرده شعرلرك نه قدر تصرف اوانده
قلرینی كورسونلر.

كتبخانه مزده معری نك زندیقلغنی خبر ویرمش خیلی اثرلر اولسه د
ظنمزه كوره جمله سینك منبعی ابو الفدادر. برهان ایله اثبات ایدلمامش
سوز اون كتاب دگل، یوز كتابه نقل ایدلسون، قوت كسب
ایه آلماز.

بو بحث گه ذیل

دخی بر قاچ شعرلر واردركه بونلر ایله هر نه قدر معری
اكفار اولنماز ایسه ده غلو واسراف ایله عیب ایدلنور، مبالاتسزلك
وافراطلق ایله تهمت اولنور. بو جمله دن ایسه :

كنت موسی وافته بنت شعیب غیران لیس فیكما من فقیر

لولا انقطاع الوحی بعد محمد قلنا محمد من ابیه بدیل
هو مثله فی الفضل الا انه لم یأته برسالة جبریل(١)

کبی « سقط الزند » شعرلریدر. بونلر ایله اکفار ایدلمادیکی ایچون سوز سویلرگه حاجت یوقدر. کفردن توبان گناهلر نه قدر اولسه‌ده آخرنده نجات اوانه چغی مأمولدر. شویله ایسه‌ده معری، « سقط الزند » ده اولان شعرلرندن کندیسی‌ده راضی دگل ایدیکنی یوقاریده سویلامش ایدك. زیرا بونده اولان شعرلرینی یاشلك وقتلرنده انشاد ایتمشدر. « الشباب شعبة من الجنون » دییورلر، احتمال که اکثری صباوت وقتنده سویلا نمشدر. شونك ایچون معری سقط الزند ایچون یازمش خطبه‌سنده دییور:

ولم اطرق مسامع الرؤسأ بالنشید ولا مدحت طالبا للثواب وانما کان ذلك علی معنی الریاضة وامتحان السوس فالحمدلله الذی ستر بغفة من قوام العیش ورزق شعبة من القناعة اوفت علی جزیل الوفر وما وجدلی من غلو عاق فی الظاهر بآدمی وکان مما یحتمله صفات الله عز سلطانه فهو مصروف الیه وما صلح لمخلوق سلف من قبل اوغبراء ولم یخلق بعد فانه ملحق به وما کان محضا من المین لاجهة له فاستقیل الله اعثرة فیه والشعر للخالد مثل الصورة للید یمثل الصانع ما لا حقیقة له ویقول الخاطر ما لو طولب به لانکره ومطلق فی حکم النظم دعوی الجبان انه شجیع ولبس العزهاة ثیاب الزیر وتحلی العاجز بحلیة الشهم الزمیع والجید من قبل الرجل وان قل یغلب علی ردئیه وان کثر ما لم یکن الشعر له صناعة ولفکره مرنا وعادة وفی هذه الکلمات جمل یدللن علی الغرض والله تعالی استغفر وایاه اسأل التوفیق (٢)

(١) عربی وقریشی اولمقده‌جدی اولان محمد علیه السلام کبیدر، فقط بوکا وحی کلمادی، دیور.

(٢) شرح التنویر ج ١ ص ٦.

ایشته معری، غلو واسرافلری حقنده جناب اللهه استغفار ایلر
وغیر مناسب شعرلری حقنده ندامت ایدر، اگرده مشیت ایدر
اولسه جناب الله ایچون عفو ومغفرت ایتمك مشکل بر شی دگلدر.
الندم توبة والاستغفار صابون الاوزار وعفو الله اوسع من کل جریمة
وهو العزیز الغفار.

معری حقنده سویلانمش بعض بر هجویه‌لرده منظورمز اولدی.
فقط بونلر بزم بحثمزه عائد شیلر دگلدر. هجویه‌لردن بر حکم
چیقارمق لازم اولسه اویله هجویه لری سویلامش ذاتلرك کندی
ضررلرینه حکم ایتمك لازم کلور. بر کیمسه‌یه ضرر ایتما کسزین
کوك یوزنده یورمکده اولان «آی»ده پك کوب ذاتلر طرفندن
هجو ایدلنور. ایمدی باشقه‌لره نه قالدی؟(۱).

معرینی کفر والحاده نسبت ایدنلر، بر آرالق «لاذقیه» ده
مناسترلرك برنده اولان راهبدن ایسکی فلاسفه سوزلرینی ایشدوب
عقیده‌سی تغییر اولندی، حیرت وشك ایچنده قالدی دییورلر.
فقط فلاسفه مجمعی اولان بغدادده یونان، هند، فرس وسریان
حکیملرینك الك ایلرو صنفده اولانلری ایله صحبت ایدوب وآنلر
ایله‌ده الك دقیق مسئله‌لرده محاوره‌ده اولنوب، عقیده‌سی اوزگرمامش
معرینك «لاذقیه» راهبی طرفندن ایشتمش بعض سوزلر ایله
عقیده‌سی اوزگره‌چکی طولاینچه یوتدرلاچق شیلردن دگلدر. بو
معلوم بر مسئله‌در. فقط مسلمان عالمنده آشاغی فرقه‌لر وجاهللر
ایچون؛ باش کوتارمش آدملری اکفار، تبدیع وتضلیل ایتمك
مرغوب والذتلی بر شی اولدیغی سببندن بویولده اولان خبرلرك

(۱) محمود زمخشری «کانه جمالات صفر» آیت شریفه‌سی تفسیرنده غایت
مدهش صورتده معری‌گه هجوم ایتمشدرکه سببی آچیق صورتده معلوم دگل.
زمخشری ظن ایلمش شیلر احتمال که معرینك خیالینه اولسون کلمامشدر.

سندلرینی تفتیش ایتمازلر ونه اولدی ایسه: «هل من مزید!» دیه‌رك قبول ایلرلر.

راهب صحبتی سببندن عقیده‌سی اوزگرمش آدم طبیعی نصرانیته یاقین وارر، شویله دگلمی؟ فقط معری، شعرلری ایله کندینك، نصرانیتدن فرسخلر ایله یراق اولندیغنی کوسترر. معری راهبدن اوقودیغی سببلی فلاسفه مذهبنی اختیار ایتدی دیمك: «پیتروف، مسلمان بر شیخدن اوقودیغی سببلی بوده مذهبنی اختیار ایتدی» دیمك قبیلندن برشیدر.

معری، بر راهبدن دگل احتمال که اون راهبدن اوقومشدر. ذاتا ایلك عصرلرده فلسفه‌نی ترجمه ایدنلرك کوبسی چیت خلقلر اولنوب، اسلاملرك الك بیوك عالملری اوشبو ذاتلردن اوقومشلردر، فقط معری درجه‌سنده دگل آندن پك کوب توبان درجه‌ده اولان ذاتلرك عقیده‌لرینی چویرمك‌ده ینگل شیلردن دگلدر. راهبدن اوقودیغی سببلی اعتقادی بوزولدیغی خبرلرك منبعی المزده اولان اثرلره کوره ذهبی تاریخیدر. منبعی بر گنه اولدیغی حالده بر خبر، نه‌قدر کوب یرده اولنسه‌ده اولنسون همیشه بر خبر اولور. بوکونده اولان خرستیان عالملری اوشبو «لاذقیه» راهبنه مناسبتلی خبری غایت زینتلب نقل ایلرلر. بوندن مقصدلری ایسه فلسفه وبیوك علملر خرستیانلکده اولدیغنی واسلاملرده شونلردن کوچدیکنی کوسترمکدر. مسلمانلردن کوبلرده بویله اوز ضررلرینه اولان خبرلری هیچ تدقیقسز اوله‌رق قبول ایدرلر. «عقیله‌سنده حیرت اوزرنده ایدی» دییولمش سوزك منبعی ده خرستیانلردر.

خرستیان مؤلفلری جناب رسالتپناه افندمزی هم بر راهبدن اوقودیغی، علوم اولین و آخرین جمع اولنمش قرآن شریفی شونك سببندن کتوردیکن‌ده دعوی ایلرلر. امامذکور راهب کندیسی

ایکی یرده ایکی دورت ایدیکن بیلور ایدیمی یوقمی ایدی؟ بو-
ندن بحث ایتمازلر. برکت ویرسون که بونده اولان دعوالرینی
خرستیان عالملری کندیلری ده تصدیق ایتمازگه مجبورلردر.

قاضی ابو الفتح بن احمد السروجی: «معری حضورینه علم او-
قور ایچون مداومت ایلر ایدم، بر کون عادتمه بناء» واردیغمده
هیچ کیمه بیلدرمکسزین کردم، فقط معری حضورنده هم هیچ کیم
یوق ایمش. اوشبو بیتلری تکرار ایدر ایدی:

کم غودرت غادة کعاب — وعمرت امها العجوز
احرزها الوالدان حرزا — والقبر حرزلها حریز
یجوزان تبطیء المنایا — والخلد فی الدهر لا یجوز

بوندن صوك اوه! دیدی ده: ان فی ذلك لایة لمن خاف عذاب
الاخرة ذلك یوم مجموع له الناس و ذلك یوم مشهود وما نؤخره الا لاجل
معدود یوم یأت لاتکلم نفس الا باذنه فمنهم شقی و سعید (سوره ۱۱
آیت ۱۰۵ — ۱۰۷) دیه اوقودی ده یره یاتوب اوکسوب اوکسوب
آغلادی، بر مدت اوتدیکی صوك سلام ویردم، سلامه‌ی آلدی و
— ای ابو الفتح نه وقت کلدك؟ — دیدی، بن ده: — حاضر گنه کلدم! —
دیدم» دیه نقل ایتدیکی مرویدر.

معری، اوز حقنده سویلنمکده اولان سوزلری ایشدر وبونلرك
مجرد حسد یوزندن تصنیع و افترا ایدلدیکنی سویلر اولمشدر. (۱)
و جناب اللهه تسلیم اولنمق یوزندن:

رددت الی ملیك الخلق امری — فلم اسأل متی یقع الکسوف
وکم سلم الجهول من المنایا — و عوجل بالحمام الفیلسوف
أخشی عذاب الله و الله عادل — وقد عشت عیش المستضام المعذب

کبی شعرلری کوبدر (۲).

(۱) و فیات الاعیان ج ۱ ص ٤٥.
(۲) هر ایکی بیت «اللزومیات» ده‌در.

« بغدا » ده واروب مسافر صفتیله طوردیغی وقت شافعی مذهبنده مشهور فقیه، عالم، ادیب وشاعر ابو الطیب طاهر بن عبد الله الطبری ایله شعرله مخابره لری اولمشدر. قاضی ابو الطیب طرفندن یازلمش مکتوبلرك جوابلرینی مکتوب کتوروجی حضورنده ارتجالا یازدروب کوندرر اولمشدر. قاضی بوکا تعجب ایدرك اوزینك بر مکتوبنده معری‌یه خطاب ایدرك :

اثار ضمیری من یعز نظیره — من الناس طرا سابق الفضل مکمل
ومن قلبه کتب العلوم باسرها — و خاطره فی حدة النار مشعل
تساوی له سر المعانی و جهرها — و معضلها بادلدیه مفصل
واعجب منه نظمه الدر مسرعا — و مر تجلا من غیر من یتمهل
فیخرج من بحر ویسمو مکانه — جلالا الی حیث الکواکب تنزل
فهنأه الله الکریم بفضله — محاسنه والعمر فیه مطول

دییور. معری عقنده قاضی ابو الطیب شهادتی هر تورلی شهادتلر، کوره معتبردر، دییورلر(۱). بو طوغروده بعضیلر :

شهادة الطبری الحبر کافیة — ابا العلاء فقل ما شئت او فذر
من اغمد السیف عنه کان فی دعة — و من نضی السیف قابلناه بالطبری

دیمشلردر.

۱۱

عام وکمالتی، حرمت واعتباری

کچن فصل سویلیه چك یر صوکراق ایدی، لکن سویلمکسزین کچمك ممکن اولمیان مذکور جانسوز بحثی بر دقیقه اولسون

(۱) ابن الوردی. ج ۱ ص ۳۶۲. محترم بر ذات مسوده مك اوشبو یرنده: «لزومیاتی، غفرانیاتی مطالعه، ایدنلر طبری کبیلرك شهادتلرینه محتاج اولمازلر. اهل علم انسانی یالکز بر سوزی ایچون اکرام ایدر. بزم فیلسوفك شایان اکرام اولاچق ملیونلر ایله سوزلری واردر» دیه قید ایتمشدر.

ایلکدن کچرمك وبیوك اولان یوکنی اوستدن تاشلامق مطلوب اولدیغندن هرنه قدر ، اوزینك مناسب وقتندن ایلك اولسه‌ده یازمیه مجبوریت اولندی. شمدی گویاکه ، الوغ بر بورچدن خلاص ویاکه اسیرلکدن آزاد اولدم.

معری ،هرنه قدر خصوصی صورتده اثرلرمیدانه کتورمامش ایسه ده کیمیا، منطق ، تاریخ کبی فنلرك جمله سنده ماهر اولوب ، خصوصا ایسکی علملرده ید طولاسی اولمشدر. مطبوع رساله لری آراسنده اوزینك خالی اولان ابو القاسم بن سبیکه اوزرینه یازمش (٢١) بیتدن عبارت مکتوبنده (بونده ایسه خالینی ابو بکر بن سبیکه نام طوغمه سی وفاتیله تعزیه ایلر) قدیم زمانده وخصوصا حمیر حکمدارلرینك اسلام ظهورینه قدر اولان ماجرالرینی وتاریخی واقعه لرینی برر برر ذکر ایلر. اوشنداق غسان حکمدارلری ، فارس وحمیر پادشاهلری ، عرب فارسلری وبهادرلری طوغرو سنده چوق معلومات ویرر . طو غروسی بو مکتوب گویا بر تاریخ کتابیدر . (رسائل ابی العلاء المعری عدد (٣).

نجوم علمنده اولان مهارتی ده « المنیح» اسمی بر رساله سندن معلوم اولور. « ب » قافیه سنده اولان بر قصیده سنده (اللزومیات ج اص ٩٨) خالقك قدرتنی بروجلره دائر حاللر ایله استدلال ایلمشدر. منطق وفلسفه حقنده اولان حالی معلومدر.

« بغداد » ده طوردیغی وقت مجلسی افاضل کعبه سی اولدیغنی ورحلت قصد ایتدیکنده مأیوس اولدقلرینی یازمشیدك حرمتسز آدمیلر حقنده بویله شیلر اولماز. اعتزال ایتدیکی صوك قدری ، وجاهتی دخی بر قات آرتمشدر. اهل علم وفضل یراق یرلردن زیارتنه کیدرلر ووزیرلر ده مکتوبلر وایلچیلر یوللاب

کندیلرینه دعوت ایلرلر ایدی . فقط معری بویله دعوتلره التفات ایتمامش (۱) وکندینك عالی مسلکینی بادهوایه ویرمامشدر.

« معره » اهلی اختلال چیقاردقلری سببندن « حلب » والیسی صالح بن مرداس نام ذات عسکری ایله کلوب محاصره ایده‌رك هر طرفدن منجنیقلر ایله آتدرمیه باشلامشیدی . « معره » اهلی کندیلریندن بر فرد خلاص اولمیه چغنی وجمله‌سی خراب اوله چقلرینی بیلدیکلرنده، والی حضورینه واروب شفاعت اوتنمکنی معریدن رجا ایتدیلر. معری ده یتاکچیسی ایله برابر شهردن چیقوب طوغری والی یانینه واردی. والی قبول ایدوب حرمت ایلدی. ومعرینك رجاسینه کوره « معره »اهالیسنی عفو ایتدی.

۱۲
زهدی

زهد، آز آشامق، آز ایچمك، مسجد وصومعه لرده اشسز کوچسز بیکلانوب یاتمق، کعبه وحرم شریفده مجاور اولمق، یا که نفل نمازی اوقوب تسبیحلر تارتمقدن عبارت اولمای بلکه خواه بای خواه فقیر اولسون حلال اولان شی ایله الله تعالی‌دن باشقه لردن استغنا ایتمکدن خلقلره منفعت کتورمکدن عبارتدر. بوکا کوره حلال اولان ملیونی یا خود اوزینك قول کوچی ایله قناعت ایدن ذات زاهد، تیلی یا خود کوکلی ایله باشقه لره عرض احتیاج ایدن ذات زاهد دکلدر. فی الاصل زهدلك کوکلده اولدیغندن، بر کیمسه نك حقیقت حالده زاهد اولوب اولمادیغی حقنده شهادت ویرمك مشکلدر. ومع ذلك ظاهرده بر چوق علامتلر اولورکه، کوزکی قبیلندن کوکلده اولان شیلری عکس ایتدرر. معرینك زهدی حقنده

(۱) فاطمیون امیرلرندن اولان عزیز الدوله اوز سراینده طوتمق نیتی ایله « حلب » شهرینه چاقردیغنده قارتلغینی بهانه ایدرك رد جوابی ویرمشدر.

یازوچیلر شویله علامتلردن استدلال ایدرك یازمشلر وبزم یازاچقلرمز آنچق روایت یوللو اولور. خطا اولور ایسه جناب الله عفو بیورسون!

معری، بر وقفدن هر ییل کلوب طورمقده اولان اوتوزد ینارندن یارومنی خادمینه ویروب قالان یارومی ایله کندیسی کچنور ایدی. حضورینه کلوچی شاگردلره کندینك بایلغی ایلیادیغندن اعتذار ایلر اولمشدر.

قرق ییل مدتی بر وقت ایت وحیواندن حاصل اولان شیلری آشامای بالکز اولن واوراق ایله‌گنه قناعت ایدوب طوردیغی معرینك زهدی نه مرتبه‌ده اولدیغینه دلیل اولسه کرك. حالبو که بو شیلرنی‌ده غایت آز آشار وکوب عمرینی روزه طوته‌قله کچرر اولمشدر.

ایسرتکچ ایچمکنی، دین نظرندن قطع نظر ایدرك حیات اجتماعیه نقطهٔ نظرندن فوق العاده مکروه کورر ایمش. حتی شریعت نهی ایتمادیکی صورتده‌ده ایسرتکچ ایچمیه‌چکنی سویلر اولمشدر. بو طوغروده «اللزومیات» ده خیلی شعرلری واردر. هم ده مخصوص ایسرتکچ ایمچکدن نهی خصوصنده اون ملزمه مقدارنده «حماسة الراح» اسمنده بر کتاب ترتیب ایتمشدر.

معری‌ده بصبصه قویرق بوتامق عادتی اولمامشدر. ذاتا انسان اگرده شهوت اسیری اولماز ودنیانی‌ده فیلسوف کوزی ایله کورر اولسه مداهنه‌یه تنزل ایتماز، علم وفضیلتدن باشقه شرف یوق ایدیکنی طوغری بیلور وهر طوغری بیلدیکنی سویلر، بونك ایچون خلق خواه رضالق کوسترسونلر، خواه ناراضی اولسونلر بوکا اصلا التفات ایتماز.

اوشبو سببندندر که معری نظرنده امیر ایله وزیر، بای ایله فقیر هپسی برابر اولمشدر وهر وقت کندینك طوغری دیه بیلدیکنی سویلر وزمانه سنده خاطرلرینی رعایت لازم کورلمش ذاتلری شعرلری ایله توبیخ ایدر اولمشدر. حالبوکه بو وقتده باشقه شاعرلر مذکور ذاتلرك رضالقلرینی سعادت دارین حساب ایلرلر ایدی. وشبو طوغروده معری کندیسی هم:

وارد تمونی ان اکون مدلسا هیهات غیری آثر التدلیسا

دییور. وکندینی مدح ایدنلردن خواه یالان، خواه طوغری اولسون راضی اولمادیغنی بعض شعرلرنده سویلر.

معرینك زهدی، همتسزلك ویاکه جبنلکدن اولمای بلکه نفسینه مالك اولدیغندن ایدی. زیرا عالی طبیعتلی اولدیغندن نفسینی عزیز طوتار وعزلت اختیار ایتمه سی ده انسانلرك نفاق ودنائتلرینه اشتراك ایده بیلمادیکندندر.

معری، عالی طبیعتلی اولدیغی سببندن کتابلرینی، رساله‌لرینی صوراوچیلر مرادلرینه دگل بلکه کندی وجدانینه موافق ومستقل فکرینك تکلیف ایتمه سینه کوره یازار اولمش وکوکلی ایستمادیکی شیلری نه قدر الوغ ذاتلر بیوررلر اولسه لرده مباشرت ایلماز ایمش. امیر الامرا طرفندن نیابت ایله محمد بن سنان نام ذات «کلیله ودمنه» کتابنی اختصار ایتمکنی اوتنوب یازمش مکتوبنی رد ایلمشدر.

دنیا ایله نه قدر ایشی اولدیغنی معری اوشبو شعرلرنده بیان ایلر.

اتتنی من الایام ستون حجة وما امسکت کفای ثنی عنان
ولا کان لی دار ولا ربع منزل وما مسنی من ذاك روع جنان
تذکرت انی هالك وابن هالك فهانت علی الارض والثقلان

۱۳

فلسفه‌سی و افکاری

ڤولتر، ژان ژاق روسو کبی حکیملر ظهور نده آوروپاده خرستیانلق بتون بتونه قوتندن توشوب خلقلر آراسنده عجیب روشده مصادمه افکار میدانه کلدیکی و بونك نتیجه‌سی اوله‌رق علم ومعرفت فوق العاده ترقی ایتدیکی معلومدر. اسملری مذکور اولان حکیملر و آنلرك امثالی طرفندن سویلنمش سوزلر و میدانه کتورلمش فکرلرك کندی آرالرنده طوغدیغنی ظن ایدن فرنکلر شرق لسانلرینی اوگرندیکلری و شرق آثارینی ترجمه ایتدیکلری صوکنده عربلر و مسلمانلر اراسنده کوبدن بیرو معروف ایدیکن کوردیکلرنده دوچار حیرت اولمشلردر. ایشته بو بابده یازلنه‌جق شیلردن، فرنکلرك «حکمت جدیده» اسمنی ویرمش اولان یکی فلسفه‌لرینك بر چوغسینی معری سویلاب کتدیکی معلوم اولور. احتمال که آوروپاده اولان «حکمت جدیده» معری کبیلرك فلسفه‌لرندن اقتباس ایدلمامش بلکه یالکز تصادف و توارد قبیلندن اولمشدر. شویله ایسه‌ده بوکونکی خلقلر افتخار ایتمکده اولان کمالتلرك بر قاچ عصرلر مقدم مسلمانلر آراسنده اولنمه‌سی شایان افتخار اولسه کرك. «الفضل للمتقدم» دییورلر.

معری فلسفه‌سیله آشنا اولور ایچون «اللزومیات» ایله اشتغال ایتمك لازم کلور. مع ما فیه نمونه اوله‌رق بو یرده بعض فکرلری بز هم کوسترمك اولدق.

حیات حقنده اولان فکری

کچن عصرده حیاتدن بیزکنلك حقنك آوروپاده یکی بر فلسفه

ظهور ایتدی. بونك اربابی ایسه حیاته عداوت ایلرلر، دنیانی‌ده قاب قاره بر زندانده عبارت بیلوب نفرت ایدرلر.

۱۸۶۰ تاریخنده ۷۲ یاشنده وفات اولان آلمانیالو شو پنهوئر اوشبو فلسفه‌نك مروجلرندن اولمق اوزره کوسترلور. لکن «یکی حکمت» اولمق اوزره کوسترلمش اوشبو فلسفه دخی کامل معنا سیله معری طرفندن سویلنمش دییورلر. حیاته عداوت و دنیانی‌ده زندان کوسترمش شعرلره «اللزومیات» ده پك کوب تصادف اولنور.

شو بنهوئرك حکمت جدیده‌سی، معری طرفندن فقیه ابوحمزه الحنفی نام کیمسه مرثیه‌سی حقنده سویلمش اولان قصیده‌سینه مندرج اولوب بتمشدر. اوشبو مرثیه‌ده معری دییور.

تعب کلها الحیاة فما اعجب الامن راغب فی ازدیاد
ان حزنا فی ساعة الموت اضعاف سرور فی ساعة المیلاد
ضجعة الموت رقدة یستریح الجسم فیها والعیش مثل السهاد

بوندن باشقه‌ده معری حیاتدن نفرت ایدرك فوق العاده کوب شعرلر سویلامشدر.

نفس، ماده وفضا حقنده اولان فکری

معری، کوب کیمسه‌لر دیدیکی کبی نفسنی «لطیف بر روحدن عبارت بیلوب بونك بدندن آیرلمه‌سینی اولم ایله تعبیر ایلر، فقط بو طوغروده بعض بر ذهن ایرشمیه‌چك شیلر حقنده استغرابنی یاشرماز ایمش. اوشبو حالینه نظرا بعضیلر: «نفس طوغروسنده — لا ادریه — دیه شهرت بولنان ایسکی فلاسفه قبیلندن تردد ایلر ایدی» دییورلر.

ماده‌نی قدیم وفضانك غیر متناهی اولمقله اعتقاد ایلدیکنی «اللزومیات»ده غایتده کوبلك اوزرنده اولان بیتلری کوسترر.

دین حقنده اولان فکری

دین طوغروسنده حر فکرلی اولدقلرندن وولترلر، روسولر فرنکلر طرفندن مدح ایدلنورلر. فقط معری سوزلرنده اولان حریت وولترلرده اولان حریتدن توبان درجه ده دگل ایدیکی «اللزومیات» ده اولان بر چوق شعرلرندن معلوم اولور. بویرده اولان حریتدن مقصد ایسه الله تعالی طرفندن هبه ایدلمش عقلنی ایشلاتمك، بصیرت اوزرنده اولوب، دلیلسز باشقه سینه ایارممکدر.

معری نظرنده دین، عادتی انسانلرك مداخله وشرکتلرینی قبول ایتمیه‌جك صورتده عالی وشریف اولان «قانون سماوی» و «تعلیمات الهیه» دن عبارت اولوب اجتهاد ومحاکمه دن حاصل اولمه سی لازمدر. مجرد تربیه وتقلید نتیجه‌سی اولان شیلره معصوم دگل انسانلرك رئی وتخمینلرندن تخمیر اولنمش فکرلری هیچ وقت معری «دین» اسمی ویرماز اوشبونك ایچوندده قیل. یقال. لرك هر برینی دین اولمق اوزره قبول ایدنلره قارشو:

هفت الحنیفة والنصاری ما اهتدت و یهود حارت و المجوس مضلله
اثنان اهل الارض ذوعقل بلا دین و آخر دین لا عقل له

دییور. خلقلرك کندیلرینه رهبر ومدار نجات اعتقاد ایتدیکلری مذهبلری حقنده‌ده معری:

انما هذه المذاهب اسبا ب لجذب الدنیا الی الرؤساء

هم‌ده:

اذا رجع الحکیم الی حجاه تهاون بالمذاهب واز دراه

دییور. اهل کلام متبوعلری طوغروسنده‌ده:

واعلم ان ابن المعلم هازل باصحابه والباقلانی اهزل

دییور.

معری، فخر الانبیا افندمز کتورمش وشو صافلغی و خالصلکی

ایله بر قدر مدت دوام ایلمش دین اسلام اوزرینه اوهام و خرافات قاتشدیغینه؛ عالی عنوانلر و مبارك اسملر اوزلرینك موضوع لهلرندن دوندیکینه فوق العاده تأسف ایلر. اوشبو قاتشدروچیلرك کیملر ایدیکنی سویلامکدن ده قورقماز، آچیق ذکر ایدر. بونلر طبیعی قریه خلقلری وعامی سوداگرلر واهل کسب دگللردر.

افندمز سید الوجود حضرتلری شیطانـدن زیاده علمای سوءدن صغنمشدر. الله و رسولینه افترا و بهتان ایدنلر ـ اسملری عرشلره چیقسون ر عرشلری اوینچق مثالنده اویناتمق ایله شهرتلری جهانك دورت طرفینه جایلسون ـ علمای سوء اوله چقدر.

وما بدل الدین الا الملوك واحبار سوء ورهبانها

عصر سعادتدن صوك میدانه کلوب ده خالص و ساده اولان دینی، اغزلر ومعمالر مرتبه سینه یتشدروب چیتنلشدرمکده اولان مذهبلر، فخر کائنات افندمز یولندن چیقمامش ایسه لر آرالرنده اولان افتراق و مسلك باشقه لغینك سببی نه در؟ اگرده چیقمشلر ایسه بونلره نه لزوم واردر؟

حکومت مستبده لر حقنده اولان فکری

میلادی ایله اون سکزنچی عصرلره قدر آوروپاده «حریت فکریه» معناسی نه ایدیکی وحکومت مستبده لرنی استخفاف ایلمك جائز اولوب، اولمادیغی بیلنماز، بوطوغروده سوز سویلرگه انسانلر ایچون اختیار اولندیغی خاطرلره اولسون کتورلماز ایدی. آوروپالولر کندیلرینك دین باشلقلرینی حاشا لله، حق سبحانه وتعالی نك خلیفه سی اعتقاد ایتدیکلری کبی حکمدارلرینی ده یر الاهسی دیه طانورلر ایدی. حالبوکه اسلام بیشکنده تربیه لنوب اوسنش معری بوندن نچه قرنلر مقدم بویله ندا ایلر ایدی:

مل المقام فكم اعاشر امة امرت بغير صلاحها امراؤها
ظلموا الرعية واستجازوا كيدها فعدوا مصالحها وهم اجراؤها

ما اجهل الامم الذين عرفتهم ولعل سالفهم اضل واتبر
يدعون فى جمعاتهم سفاهة لاميرهم فيكاد يبكى المنبر

ساس الانام شياطين مسلطة فى كل مصر من الوالين شيطان

حيوانلره مرحمت حقنده اولان فكرى

فلاسفه‌دن كوب ذاتلر، حيوانلرك انسانلر كبى عقللى وشعورلى ايديكلرينى، انسانلار كبى شادلانه وحسرتلنه بيلديكلرينى وانسان لر قبيلندن بر برى ايله سويلاشديكلرينى اعتقاد ايلرلر. اوشبو سببدن بونلر «انسانلرى بوغازلامق شفقتسزلك ايسه حيوانلرى بوغازلامق‌ده بعينه شونك كبى شفقتسزلك اولور» ديه حيوان‌ايتى ييمازلر. بلكه يالكز اولن واورلقلر ايله قناعت ايدوب كون كچررلر. بونلره «نباتيون» دييورلر. هندستانده اولان براهمه هم ايت ييمازلر ايسه لرده بونلر اوزلرينك دينى مذهبلرينك اقتضاسينه كوره ييمازلر. اما نباتيون ايسه دين اقتضاسينه كوره دكل بلكه مجرد شفقت قصدى ايله احتياط ايلرلر.

نباتيون مسلكنى تلغراف وتليفون قبيلندن صوك زمانده اولان آوروپا مخترعاتندن ايديكنى ظن ايدنلر واردر. لكن بويله ظن درست توكلدر. زيرا ايسكى يونان فلاسفه سندن فيثا غورث، سقراط وافلاطون نباتيوندن ايدى. اسلاملرده معرى اوشبو مسلكى اختيار ايدوب صوك عمرنده قرق ييل بر مدت يالكز نبات (اولن) ايله طورمشدر. روايتلره كوره اولم خسته لكى وقتنده

عیاده سینه کلن طبیب بر چبش قزدرتوب معری حضورینه کتورتمش وشونی آشارغه بیورمشدر. معری ایسه چبش گه یوزینی چویروب « انسانلر حقیقت حالده ناموسسزلردر، اگرده طبیب دوااولمق اوزره آرسلان بالاسی ایتنی قزدرتورغه بیورمش اوله ایدی، طوتوب کتوره بیلورلر ایدیمی؟ فقط کوچلری ایرشه چك شیلره اذیت ویرمك دن اصلا چکنمازلر، انسانلرك کوچلری آنچق چبشلره یته آلور! » دیمش وآغزینه یاقین کتورمامشدر.

اسلام دینی حیوانلره مرحمت ایلمك ایله بیورر وآنلره الم ویرمکدن‌ده منع ایلر. ایت آشامق اسلام حکمینه کوره فرض عین مثابه سنده بر عبادت دگلدر. اگرده بر کیمسه اوزینك کوچی یتوب آشاماز ایسه اسلام دینندن چیقمش اولماز. آدملرده اولان سوء اخلاقك کوبسی انسانلره حیوان ایتلرندن سرایت ایلردییورلر. بونی ایسه فیثا غورث خلقلره آیو بالاسینی ایتدن باشقه شی ایله تربیه ایدوب ده سارق قبیلندن بر یواش مخلوق اولدیغنی کوستر مکله اثبات ایلمشدر. طبیبلر خبرینه کوره ایت، آدم بالاسی ایچون لزوملی بر شی دگلدر. الك کوب والك آغیر خدمتلرده اولان آتلر، اوگزلر ایت آشامقسزین طوررلر، سلامتلکلرینه بر کیمه چیلك د، اولماز. بوکا نه حاجت: هند، چین ویاپونیاده میونلر ایله انسانلرنچه بیك ییللردن بو کونه قدر ایت آشامسزین طورمقده لردر. بو کون، بز ایتسز طورا آلماز ایسه ك بو شی حیات لوازمندن اولدیغندن دگل بلکه عادت بلاسی گنه‌در. اوزینك موت طبیعسی ایرشوب اولدیکی حیوان ایچون هیچ کم مسئول دگل، فقط بر آدمنی یاتقزوب صویمق ایله سارقنی یاتقزوب صویمق آراسنده ادبی جهتدن بر فرق وارمیدر؟ حیاتك نه کبی بیوك نعمت وقیمتلی بر خزینه ایدیکنی هر کیم اوزینه قیاس ایدرك بیلور.

حیات اوزرینه جنایت ایتمك هیچ وقت خدمت ایتدرمیه قیاس ایدلماز.

سقراط، دنیاده اولان محاربه‌لر. خسته‌لکلر وعموما هرتورلی بلا واخلاقسزلقلرك سببنی ایت آشامق وحیوانلرك جانلرینی تلف ایلمك، دیه دعوی ایدر اولمشدر. (١) بو سوزلر آنجق ادبی جهتندن اولوب بونلرك ایسه مسئله‌ده اولان شرعی جهته مناسبتی یوقدر اسلاملرده ایت آشامامش کیمسه یالکز معری دکلدر. اصحاب کرامدن وغفار قبیله‌سندن اولان آبی اللحم هم ایت ییماز اولمشدر (اسد. الغابة ج اص ٥ ٠٣. الاصابة ج اص ٩). قارنداشی اولان محمد بن ابی بکر اوت ایله یاندرلدیغی صوك ام المؤمنین عائشه جنابلری‌ده ایت آشامادی دییورلر. (١).

تزوج واولاد حقنده اولان فکری

شریعت اسلامیه، زواج مسئله‌سینی خلقلرك کندی اختیارلرینه تابشرمشدر. انسان، وقت وحال اقتضاسینه کوره کندیسی بو مسئله‌یی فصل ایدر. شوکا کوره‌ده بوطوغروده هر کیمك اوزینه مناسب بر فلسفه‌سی اوله بیلور.

زواج حقنده معری فلسفه‌سی، هیچ خاتون آلمامق، بوحال ممکن اولماز ایسه عقیمه ایله تزوج ایتمك، نهایت بر ایله

---

(١) جریده‌لرده اوقودیغمزه کوره آوروپا فلاسفه‌لرندن بری اوشبو کونلرده سویلامش اولان بر نطقنده: «انسانلر اجل طبیعی ایله دکل بلکه کندی کندیلرینی تلف ایتمك طریقی ایله وفات اولورلر. اگرده ایت آشامازلر، ایسر تکچ ایچه‌مازلر همده وجدانلری معذب اوله‌چق یاکه خلق و محکمه قاشنده اویاتلی اوله‌چق شیلری اثلامازلر اولسه، اجل طبیعیلرینه قدر یاشارلر و قارتلق کونلرنده‌ده یاش وقتلری قبیلندن غیرتلی و کوچلی اولورلر ایدی» دیمشدر.

(١) فقط اسد الغابه: «لم تأکل لحما مشویا» دییور.

کفایه لنمکدن عبارتدر. اما کندیسی عمری بارنچه خاتون آلمامش وباشقه‌لره‌ده:

خصاوءك خير من زواجك حرة فكيف اذا اصبحت زوجا لمومس (١)

اذا كانت لك امرأة عجوز فلا تأخذ بها ابدا كعابا
فان كانت اقل بهاء وجه فاجدر ان تكون اقل عابا (٢)

وواحدة كفتك فلا تجاوز الى اخرى تجيء بمولمات (٣)

ذا كنت ذا اثنتين فاعدل او اتحد بنفسك فالتوحيد اولى من العدل (٤)

دیه نصیحت ویرر ایمش.

خاتون آلوب، دنیاده بالالر قالدرمغی معری «جنایت» حساب ایلر وشونکچون اجلی یاقین اولدیغنی سیز دیگنده یاننده اولانلره:

هذ اجناه ابي على وما جنيت على احد (٥)

دیه مزار تاشینه یازمیه وصیت ایلمشدر. بوندن ایسه اولکی فکرنده ثابت اوله‌رق ارتحال ایتدیکی آکلاشلور (٦) «اللازومیات» دده

---

(١) مضمونی: «کندیکی پچه‌رمك اخلاقلی بر خاتون آلمیه کوره دخی گوزلدر، ایمدی اخلاقسز خاتون آلمق نه یرده قالدی؟» دیمکدر.

(٢) مضمونی: «اگرده بر قارچغك اولسه شونکله قناعت ایله! و گوزل بر خاتون آلمق آرزوسیله یورمه! خاتونکنك گوزللکی نه قدر آز اولسه، عیبلری‌ده شونسبتده آز اولور» دیمکدر.

(٣) مضمونی: «اگرده بر خاتونك اولسه کفایت ایلر، باشکی حسرتلره‌تو-شره‌چك باشقه‌سینی ایستمه» دیمکدر.

(٤) مضمونی: «اگرده ایکی خاتونك اولسه البته عدالت اوزرنده اول، یا-که یالکز طور! توحید، عدالته کوره دخی گوزلدر!» دیمکدر.

(٥) احمد فارس افندی شدیاق: «معری قبرینه زیارت ایدوچی بر ذات

على الولد يجنى والد ولو انهم ولاة على امصارهم خطباء

دیبور. مضمونی: بالالر، کرك زمانلرینك فریدلری‌ده: اولسون‌لر، دنیایه کتورمیه سبب اولدقلری جهتله آتالر، آنلر حقنده جانیلردر!» دیمك اولورو: «دنیاده نسل قویوب کتمك، یارلقنمایه‌چق بریا کلشلقدر، قصر خاتوندن باشقه‌نی اصلا آلمه!» معناسنده:

ری النسل ذنبا للفتى لايقاله فلا تنكحن الدهر غير عقيم

دیبور:

١٤

دیوان وکتابلری

معری، کندینك تألیفلری حقنده: «٤٠٠ تاریخندن صوك اورنمه لازم اولدم، الله تعالانك ذکری اوزرنده فوت اولمقلغمی امیدایدیب علم بابنده کوب شیلر سویلادم، بونلری ایسه شیخ ابو الحسن علی بن عبدالله بن ابی هاشم یازدی، الله رحمت ایتسون، بونك ایچون اجر آلمادی» دیمشدر.

اهل صلیب «معره‌نی» ضبط ایدوب، بر مقدار وقتلر طوردقلرندن خصوصی عمومی کتبخانه لرده اولان اثرلری تلف ایتدیکلرندن شونلرله برلکده معری اثرلری‌ده ضایع اولمشدر. سلامت قالان اثرلری

مزار طاشنده بویله شعر کورمادیکنی سویلادی» دیبور. الجاسوس. ص ١١٥ اویله ایسه وصیتی یرینه کلمامش ایمش.

(٦) بو کونده مصرده شوقی بك اسمنده شهرتلی بر شاعر واردر. مذکور ایسه معرینك اوشبو بیتینه قارشو:

بینی وبین ابی العلاقضیة فی البراسترعی لها الحکماء
هو قدرأی نعمی ابیه جنایة واری الجنایة من ابی نعماء

دیبور.

غیر مطبوع اثرلری

اسامی کتب وفهرستلرده بیان ایدیلدیکینه کوره معرینك بو کونه قدر مطبوع اولمیان اثرلری بونلردر: ۱) الایك والعصون. یا که « الهمزة والردف » یوز جزءدن عبارت اولان بواثر هجرتدن آلتنجی عصرلرده علما آراسنده یورمش ایسه‌ده شمدی یوغالمشدر دییورلر. ۲) اللامع العزیزی. متنبی دیوانینه اولان شرحیدر. ۳) ذکری حبیب. ابو تمام دیوانني اختصار ایلدیکی صوکنده یازمش شرحیدر. ۴) عبث الولید. بحتری دیوانینك مختصریدر. ۵) معجز احمد. متنبی دیوانینك مختصریدر. ۶) شرح السیرافی (۱) ۷) ملتقی السبیل فی الوعظ والزهد. بو کتاب « اسکوریال » کتبخانه سنده تابلمشدر. بوندن باشقه کتابلری‌ده کوب اولوب، ذهبی آیتونچه جمله کتابی ۵۵ عدد اولوب ۱۱۲۰ کراسه‌در. بونلرك بعضیلری احتمال که آز کون صوکنده مطبوعات دنیاسینه چیقارلر.

مطبوع اثرلری

۱) اللزومیات. بونی کشف الظنون « لزوم ما لایلزم » دیه تعبیر ایلر. اك ایلك اوله‌رق ۳۴۷ بیت اوزرنده مدینه عالملرندن شیخ امین ابن شیخ حسن حلوانی خراجاتی وتصحیحی ایله میرزا حسین البهائی الشیرازی طرفندن یازلنوب ۱۳۰۳ تاریخنده « بومبای » شهرنده طبع اولنمشدر. فقط بو نسخه (ناقص اولوب توشوب قالمش یرلری کوبدر. بوندن صوك مصرده «المحروسة» جریده‌سی محرری عزیز افندی زند طرفندن ۸۷۵ بیت اوزرنده طبع ایدلدی. اوشبو

(۱) رسائل ابی العلاء المعری‌ده اولان ۱۰-۱۱ نچك رساله‌لری اوشبو کتاب حقنده‌در.

نسخه « اقلام عربیه » صاحبی اولان یوسف بك وهبی کتبخانه‌سنده اولان ٦٣٣ تاریخنده یازلمش نسخه‌دن تصحیح ایدلنمشدر. معرینك بو دیوانده اولان شعرلری عزلت وقتنده سویلانمش واکثری ده دین ونفس، وجود وخلقت، حیات اجتماعیه وعمران حقنده اولان فلسفه‌لره عائددر.

٢) سقط الزند. اوشبو دیوانی « التنویر » اسمنده شرحی ایله برلکده ١٢٨٦ ده بولاق مطبعه سنده، ١٣٠٤ ده قاهره ده، ١٨٨٤ ده «بیروت» ده باصلمشدر. بو دیوانده اولان شعرلری عزلتندن مقدم واکثری ده صباوت ویاشلك وقتلرنده سویلامشدر. بوکا ایسه کندیسی «ضوء السقط» اسمنده بر شرح یازدرمش ایسه ده یاز وچیسینك مساهله‌سی سببندن بر قدر خطالری اولدی هم ده قناعت ایدلمیه‌چك صورتده مختصر ایدی، دییورلر. اوشبو سبب ایچوندرکه بعضیلر بونی تغییر وتبدیل ایدرك « تنویر سقط الزند » اسمیله ایکنچی بر شرح یازمشلردر. بو اثر ذکر ایتدیکمز « التنویر » ك عینیدر.

٣) الدرعیات. بو قصیده « سقط الزند » آخرینه قوشلوب طبع ایدلمشدر.

٤) رسائل ابی العلاء المعری. ٤٢ عدد رساله‌دن عبارت اولان بو اثر «اوکسفورد» جامعه‌سنده شرق لغتلری استاذی اولان « مرجیلوت» تصحیحی ایله ٢٩٧ بیت اوزرند ١٨٩٨ تاریخنده طبع اولنمشدر. « مرجلیوت » اوشبو رساله لرك کلیسنی انکلیز لسانینه ترجمه ایتمش، عمومی بر فهرست قویدیغی صوك، اماکن، اسماء کتب، اصطلاحات عروضیه، اسمأ نجوم حقلرنده خصوصی فهرستلر ترتیب ایتمشدر. ذهبی تاریخندن آلوب سکز بیتدن زیاده معری ترجمه سینی ده الحاق ایلمشدر. ایشته بو رساله‌نی یازدیغمز وقت بز اوشبو ذهبی تاریخندن منقول اولان ترجمهٔ حالدن استفاده

ایتدك وبو درجه‌ده اعتنا ایله طبع ایتدردیکی ایچون «مرجلیوت» نی چوق تحسین ایلدك. علم قدرینی بیلن—بویله ایلر وعلم ایچون خدمت ده بویله اولور.

۵) رسالة الغفران. بونی ایلك مرتبه اوله رق ۱۳۲۵—۱۱۹۰۷ تاریخنده مصرده ۲۱۳ بیت اوزرنده «امین هندیه» کندی مطبعه سنده طبع ایتدردی. بو ایسه معری طرفنادن شیخ محدث علی بن منصور الاریب الحلبی ابن القارح اوزرینه یازلمش بر رساله در. شعره کوره نثری زیاده اولوب جاهلی واسلام شاعرلرنی وعلوم عربیه عالملرنی عجیب اسلوب اوزرنده انتقاد ایلر. ٦١ یاشنده ایکان وقتنده (عزلتنده) یازدردیغی مرویدر.

۱۵

روسیه اسلاملری ایچنده معری (۱)،

اون سکزنچی عصر میلادی صوکنده روسیه نك پیتربورغ وقزان شهرلرنده اولان مطبعه‌لرنده مستشرقلر اجتهادلری سببندن عرب ادبیاتندن و عرب عالملری تألیفلرندن خیلی اثرلر طبع اولنمشیدی. بو جمله‌دن: ۱۸۱۴ نچی ییل قزان شهرنده طغرأینك «لامیة العجم»ی و ۱۸۲۳ ده پیتربورغ شهرنده ابن فضلان سیاحتی اولمق اوزره بر اثر (۲) طبع ایدلدی. دمشقی اثری اولان «نخبة

(۱) بو اثرنی هر نه قدر «اوفا» شهرنده یازمش ایسه‌مده وقتنده طبع اولنما مشیدی. شمدی طبع وقتنده «اورنبورغ»ده بر چوق تبدیل، وتغییر ایتدم وبعض یرلرنی آرتدروب یازدم.

(۲) اوشبو اثر طبع ایدلدیکی صوك اولکی دادت موجبنچه قلم ایله یازلنوب کوچرلوب یورمش اولسه کرك، حتی طبع ایدلدیکنی وقتنده کوب کیمسه‌لر بیلمامشلردر. ظنمزه کوره فاضل مرجانی نك، ابن فضلان سیاحت نامه‌سندن بر مقدارندن یاش وقتمده کوچروب آلمشیدم شمدی یوغالتدم، دیه تأسف ایتدیکی نسخه اوشبو فراین طبعسندن کوچرلمش نسخه‌لرك برندن کوچرلمش اولور. والله اعلم.

الفکر فی عجـایب البر والبحر» نام کتاب ١٨٦٦ده «نظم الجواهر» اسمنده اولان اثرك روس و بلغارلره دائر (ایسکی بلغارلر او- لان بزم بابالرمز) جزءلری ١٨٨٣ده پیتربورغده، «تاریخ الملوك والخلفاء دولة مکة الشرفاء» نام اثر ١٨٢٢ده قزانده طبع اولندی. تیمور ایله توقتامش خان صوغشلری حقنده اولان رساله‌ده ١٨٣٦ نجی ییل پیتربورغده نشر اولندی.

خلاصه: بو قبیلدن اوشبو ایکی شهرده طبع اولنمش رساله وکتابلر کوبدر، فقط معری اثرلرندن بر دانه‌سی اولسون نشر اولندیغندن خبرمز اولمادی. ظن ایدرسه‌م هم روسیه ده هم آوروپاده نشر اولنمامشدر. معری اثرلری ایله آشنا اولورغه مستحق شاگردلر و یاش عالملر بـزلرده مبذول ایسه‌ده نسخه‌لر نادر لگندن بو شی میسر اولماز ایدی. عربلر و روسلرده اولدیغی کبی بزده‌ده ادیبلر جمعیتی اولوب، اوشبو کبی اثرك احیا ایدلمکاری صمیم قلب ایله آرزو ایدلنور. زیرا آدملرك کوکرکلرینی تیکشره چك یـرده، فضیلتلر ینی تیکشروب استفاده ایلمك بـو رچمز اولسه کرك.

«ویأتیك بالاخبار من لم تزود» دیدکلرنچه هیچ خیالمده‌یوق وقت «قزان» شهرنده فاضل محترم موسی افندی طرفندن بویله بر مکتـوب آلـدم: قزانده ملاقت اولدیغمزده احمد افندی بکا «لزومیات» شعرلرینی انتخاب ایدرك ترجمه‌وشرح ایتما کلکمی الزام ایتدی، طبیعی بن‌ده بو خدمتی التزام ایلدم. شمدی بعض ساعتلرم اوشبو یولده صرف اولنور. ترجمـه‌م ده شو ایکی ملزمه‌ده اتخاذ ایتدیکم طریقه سلوك ایدوب، بعض شیلر زیاده ایتمك صددنده‌یم. بن معرینك زهددن ماعدا افکار فلسفیه سینی قبول ایدییورم. علی الخصوص معرینك افکار علمیه سینه بن تمامیله معتقدم. بن

«لزومیات»ك هر بر ابیات عالیه‌سینی بیلورم دیمه‌م غایت چوق ابیات واردر که مفردلرینی آكلارم، فقط فیلسوفك مرادی نه ر آكلامام انتخابم، یالكز آكلامش ابیاتم اولور، اویله ایسه‌ده آ اولماز!».

بو مكتوبی اوقودیغمده طبیعی مسرور اولدم. معری آثارنی تعمیم ایدلنه‌چك وفلسفه‌سی رهبر طوتلنه‌چق بیوك اسلام فیلسوف لرینك بریدر.

محترم موسی افندی «اللزومیات» ی ترجمه ایتمكده و «شرق كتبخانه‌سی» صاحبی اولان احمد افندی‌ده بونی نشر ایلمكده اصابت ایتمشلردر. بونلرك اوشبو خدمتلرینه قارشو حقیقی علم‌عاشقلری شاگردلر وادیبلر ذكر جمیل، ثنا وخیر دعا هم احترام ایله اولنه چقلرنده شبهه‌مز یوقدر.

١٦

اللزومیات

فاضل محترم موسی افندی‌طرفندن انتخاب وترجمه ایدلن «اللزومیات» ٢٠٨ بیتده‌برنچی جزئی تمام اولمش وبوكاده معرینك ترجمهٔ حالی الحاق ایدلمش، مناسبت كلدیكی یرلرده مختصر ومفصل صورتلرده شرحلر یازلمشدر.

ترجمه، قسقه اولدیغی ایله آچیق وچغشلی، عبارتی سلیس واثرلی شرحلری بو كونكی حیات اجتماعیه ولوازم ملیه نقطهٔ نظرندن مهم وفائده‌لیدر. ظن ایدرسه‌م بویله بر خدمتنی معری هیچ كیمدن امید ایتمامشدر.

معری فلسفه‌سی، صاف اولان اسلام روحی ایله متناسب وملت اسلامیه نك بو كوندن صوكغی اولان معیشت وحركتلرینه موافق

اولدیغندن موسی افندینك خدمتی تقدیر ایدلنه چك وتقدیر ایدلمه‌سی لازم برشیدر. مشکل اولان «اللزومیات» اوشبو ترجمه وشرح سببندن خیلی ینگللانمش وعلوم عربیه ایله آشنا اولمش شاکردلرك اکثری ایچون استفاده ایدلنه چك مرتبه ده اولمشدر.

«اللزومیات» بیتلری روحلره حیات ویرر، ریا ونفاقدن، تذلل وتملق، تکبر وغرور کبی شیلردن نفرت ایتدرر، طوغروسی فساد اخلاق ومحاسن اخلاقك جمله‌سینی حسی صورتده اوله رق کوسترر، اوشبو جهتدن کیله چك کونلرده مؤدب ودلیل هم مربی اوله چق ذاتلر بونی رهبر ایدر اولسه‌لر سزادر.

١٧

«اللزومیات» نیچون اهمال ایدلمش؟

بوسؤال الك ایلك اوله‌رق بزلره فاضل محترم موسی افندی طرفندن وارد اولمشدر. مشار الیه بر مکتوبنده: «بیلمك یستیورم که: متنبی، حماسه، مراثی کبی شیلره بیکلرچه شرح یازمش اهل ادب ـ اللزومیات ـ کبی بیوك برخزینه‌یی نیچون اهمال ایتمشلر؟» دییور. بونك حقیقی جوابی اربابنه مفوضدر، اما بزم فکرمزه کوره بونك سببی اوشبو اوله بیلور: سرایلری قزلر ییغوندیغندن عبارت اولان خلیفه‌لر، اهل اسلامك ماکلای نیرلری، یوراك قانلری وعزیز جانلرینی فدا ایدوب حاصل ایلدمش «بیت مال المسلمین» نی اوزلرینك خصوصی ملکلری روشنده تصرف ایلرلر طوغروسی‌ده اوزلرینك جاریه‌لرینه، دومبراچی وایسکربیکه‌چی، یروچی وکولدروچیلرینه تاراتوب اوطورورلر ایدی. بویله وقتده‌ده خلیفه‌لره یاقین اولمق وسرای مأمورلریله معارفه پیدا ایتمك هوسنده اولانلر کندی مقصدلری ایچون

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

طبیعی شویله بر مسلکی تعقیب ایلرلر. ابو تمام، متنبی، بحتری وغیرلر، عصرلرنده اولان خلیفه‌لری وآنلرك محبوبه‌لرینی مدح ایدوب ندیملك ایلیان ذاتلردر. صوکره‌ده ادیبلرك چوغیسی بونلرك شعرلرینی حفظ ایتمك، یاخود دیوانلرینه شرحلر یازوب خلیفه ومأمورلره تقرب ایدر اولمشلردر. معری ایسه بو کبی شیلری خیال وحماقت حساب ایتدیکندین شعرلرینی ده فلسفه، عبرت، وعظ ونصیحت یوللرینه صرف ایتمشدر. حتی یاشلك وقتنده «بغداد» ده اولندیغی وقت نه خلیفه‌یی ونه بر مأموری مدح ایدرك برسطر اولسون شعر سویلمامشدر. معری کبی دنیانك حقیقتنی کوکل کوزی ایله کورمش کیمسه نظرنده خلیفه ایله کتوچی، وزیر ایله یون تتوچی آراسنده هیچ فرق اولماز. ایمدی بویله بر ذات اثری خلیفه واميرلره یارانمق هوسنده اولان ادیبلرك اشلرینه یارامیه‌چغی طبیعی برحالدر. «اللزومیات» اهمال ایدلمش ایسه قیمتسزلکندن دکل بلکه قیمتنی تقدیر ایده بیلوچی اولمادیغندن اهمال ایدلمشدر. (لایباع الابل فی سوق الدجاج).

معری زماننده اسلاملر آراسنده استبداد تمام محکم اولوب بتمشیدی. کلام نزاعلری ومذهب دعوالری دکمالته یتمش ایدی. ایشسز آدملرك کوبلری ولیلك مرتبه‌لرینه بندرلور وایارچینلری‌ده بویله ولیلره معاذ الله تقدیرلرده تصرف ایتمك، اولکارنی ترکزمك، انسانلره خسارت وسعادت ویرمك کبی الوهیت وظیفه‌لرینی اجرا ایتدررلر ایدی. ایمدی بویله وقتده «اللزومیات» لك اهمال ایدلدکینه دکل بلکه یریوزنده نسخه‌سی قالدیغینه حیران اولمایدر.

تدين مغربى بانتحال وعارض بالتنحل مشرقى
فصمتا ان اردتم او مقالا فما فى هذه الدنيا تقى
وان رقى الفتى رتب المعالى فمثل هبوطه ذاك الرقى
ويحسب بعضنا ان قداتاه نعيم وهو لويدرى شقى

ديان كيمسه‌نك آثارى بوكونه قدر اهمال ايدلنسه عجب دكلدر. هر نه قدر شرحلر يازلمامش ايسه‌ده „اللزوميات“ كنه‌سلامت قالمش وبو كونه كلوب ايرشمشدر. بونك فضيلتى ايسه عقل وحريتدن عبارت اولان اسلام دينـنه عائددر. يوقسه معرى آوروپاده اولوب‌ده اثرلرى شوراده تأليف ايدلنه ايدى، روحانيلر حكمى ايله اثرلرى ايله برابر كنديسى هم تريك اوله‌رق اوت اوزرينه تاشلانوب ياندرلمش اولور ايدى.

„اللزوميات“ اهمال ايدلمش ايسه‌ده، ايلك حالنده سويلامش اولديغى «سقط الزند» اهمال ايدلمامشدر. بوكا ايسه برچوق اديبلر شرحلر يازمشلردر. غالبا «سقط الزند»ى «بغداد»ده كنديسندن اوقومش كيمسه‌لر كوب اولديغندن جهان يوزينه نسخه‌سى برقدر تارالمش اولور.

«اللزوميات» قيمتى تقدير ايدلنه‌چك وقت فكرمزه كوره استقباله‌در، علوم عربيه تحصيل ايتمكده اولان شاگردلر بونك امثال يرينى طوتمش شعرلرينى حفظ ايلرلر، مسلكينى‌ده كنديلرينك دنيا سفرلرينه دليل ورهبر ايدرك طونارلر.

١٨

آوروپاده معرى

آوروپاده معرينك شهرتى واسمى اولوب اولماديغنى بيلمك آوروپاده اولان علمى لسانلردن بريله آشنا اولورغه وبونكله برابر شو

لسانده اولان لغات علمیه وادبیه‌لرینه کسب وقوف ایلرگه موقوفدر حالبوکه بویله کمالت بنده مفقوددر. عربی وترکی اثرلرده اوقودیغمزه کوره ایتالیا شاعرلرندن برینك بر اثری وانکلیز شاعرلرندن اولان «میلتون»ك «غائب اولمش سعادت» نام رساله‌سی بعینه معرینك «الغفران»نی طرزنده وتمام آکا مشابه صورتده یازلمش ایمش.

شوپنهوئرك حکمت جدیده‌سی ایله روسو وولترك فلسفه‌لرینك کندی ماللری ایدکنده بیوك بر شبهه‌ده اولانلر وار. بونلر: «حقیقی فیلسوفلرك سوزلرینی هیچ وقت فعللری تکذیب ایتماز، حالبوکه بالاتربیه‌سی حقنده اك کوب سوز سویلیان روسو کندی بالالرینك تربیه‌لرینه اعتنا ایتماز بلکه طوغدقلری کبی عادتا سوقاقلره آتار ایدی؛ حیاتدن نفرت ایتمك حقنده اك کوب سوز سویلیان شوپنهوئر مرتبه‌سنده اولمدن قورقوب ده حیات عاشقی اولان انسان دنیاده کورلمامشدر؛ ڤولتر بتون عمرینی پادشاهلر سرایلرنده وحکومت دائره‌لرنده یوروب، شونلره بصبصه ایله کچردی توشلرینه تنکه‌تزوب حضورلانوب یورچی چواش خاتونلری قبیلندن کوکرا کنی میدال ایله طولدرمش حتی بونلرنی اویقو وقتلرنده‌ده صالماز ایدی» دییورلر. اکرده بوروایتلر درست اولور ایسه، هیچ شبهه یوقدرکه بونلر فیلسوف دکللر بلکه یالکز فلسفه‌نك راویلریدر. لکن کیملر ماللری ایله سودا ایلرلر ایدی؟ بوکا ایسه: «معری ماللرندن، معری اسمینی بوزدیلرده آنك یرینه کندی تمغالرینی قویمقله سودا ایدرلر ایدی!» دیه جواب ویرنلر واردر.

مسلمانلر مذهب نزاعلری ایله مشغول اوله‌رق دولت وحکومتلری شذر مذر اولدیغنده مملکتلرینده‌ده فرنکلر کلوب جراد قضا مثالنده تارالوب، نه یرده اسلام اثرلری اولورلر ایسه

بتون دنیانی صرف ایتمك لازم کلسه‌ده تحصیل ایلرلر وکندی وطنلرینه کوچررلر ایدی. اوشبو اثرلردن بر قسمنی اصل مؤلفلری اسمینه نشر ایتدیکلری حالده نادر واندر اولان اثرلر دن پك کوبلرینی کندی لسانلرینه ترجمه ایدوب، کندی اسملرندن نشر ایتمشلر واصل نسخه لرینی یاندرمشلردر.

«معره» دن پك یراق یرلرده تار المامش وکندی وفاتندن ده آز کونلر صوکنده بو شهر فرنکلر طرفندن ضبط ایدلدیکندن معری اثرلرندن کوبینك نصیبی دیدیکمز چه اولمشدر. اما صوك وقتلرده «معری» نك بر چوق اثرلری مغربده هم کندی اسمینه منسوب اوله‌رق طبع ایدیلدیکنی یوقاریده هم سویلادك.

۱۳۲۱ تاریخنده شام عربلرندن امین افندی ریحانی نام ذات معرینك رباعیاتلرینی انکلیز لسانینه ترجمه ایتمکله امریقاده طبع ونشر ایتدرمشدر. بونك اولینه بر مقدمه یازمقله معرینك ترجمهٔ احوالنی، فضائلنی، دینی واجتماعی شیلره عائد فلسفه سینی بیان ایلمش ومعرینی ده عرب فلاسفه سینك جمله سندن حتی ابن سینا دن ده یوقاری طبقه‌یه قویمشدر.

خاتمه

رساله نك حجمی بیوك اولماسون ایچون شمدیلك اوشبو قدرله اکتفا ایدلدی. یوقسه بو طوغروده سویلنه چك سوز کوبدر.

ولولا ان یظن بنا غلو . لزدنا فی المقال من استزادا

مدرسه ده وقتمده تلخیص درسلری مناسبتی ایله بعض وقتلر معری اسمینی ایشتمش ایسه‌م ده خصوصی ترجمهٔ حالندن، هیچ بر خبردار اولمامشیدم. اوفا شهرنده وقتمده، طرویسکی شهرینك فاضل محترم خواجه جان افندی، معری حقنده بکا بر قدر معلومات

سویلادی ووفیات الاعیان ترجمه سی اولدق اوزره ترکیچه براثر کوستردی : فقط بن بویله اثرلر ایله حقیقت معلوم اولمیه چق ظننده اولدیغمدن معرینك نه قدر مطبوع اثرلری وار ایسه هپسنی تحصیل ایتدم . ومذکور ترجمه کتابنه قانع اولمادیغم سببندن وفیات الاعیانك اصل نسخه سینی آلدردم . مگرده بونی آلوب کوردیکم صوکنده ترکی اولان کتاب بونك ترجمه سی دگل ایدیکنی آکلادم .

سوزدن سوز کتدی ، مسئله دن مسئله چیقدی ، شونکچون معری حقنده تفصیل ایله معلومات آیرغه قرار ویردم . بو وقت معری‌یه محبتم‌ده ، دشمنلغم ده یوق‌ایدی . بناء علیه تمام بر چیت آدم صفتی ایله معری حقنده معلومات یازلمش اثرلری (کتبخانه لرمده اولانلرینی) مطالعه ایتدم وخیلی شیلر ییغدم ، صوکره ده بونلری کندی اثرلری ایله مقابله ومقایسه ایتدم .

بن بر کیمسه‌نك ترجمهٔ حالینی اوگرنمك ایستدیکم وقت ، شو آدمك خصوصی احوالندن باشقه عائله سینی ، تربیه آلمش آدملرنی ، یورمش یرلرینی ، صحبت ایتدیکی اقران وامثالنی حتی که عصرینی هم برلکده اوگره نرم . بو شی بنده عادتدر . بو شیلردن مجرد اوله‌رق یازلمش ترجمه لرك صاحبلرینی صحرا اورتاسنده اوسمش بر آغاچ کبی کوردیکم سببندن حقنده بر حکم چیقاره بیلمکدن عاجزم . بنم ایچون بر آغاچك یوانلغی ، نچه‌لکی اوزونلغی وقسه لغی ، توزلکی وکرلکی ایله حکم ایتمك ایچون مطلقا کوب آغاچلر آراسنده اولنورغه وشونلره قیاس ایدلنورگه موقوفدر .

اوشبو تتبع وتفتیشم صوکنده ییغولمش معلوماتم خلاصه سی اوشبو رساله‌ده یازدیغم شیلردن عبارتدر . بن ممکن قدر طوغری

یازارغه سعی ایتدم ، جزأفا حکم ایتمکدن صاقلانورغه طریشدم . نده نك وظیفه سی ایسه حقلقنی تابمق دگل، بلکه حقلقنی تابار ایچون اجتهاد ایتمکدر. بن کندی وظیفه‌می قدر الحال اداً ایتدم . اگرده اصابت ایتدم ایسه جناب اللهه شکرلر اولسون، ناگاه خطا ایتدم ایسه جناب الله عفو بیورسون!

معرینك عصرینی واقرانی ایله معامله‌سینی وعموما شو عصرده اولان اسلاملرك هیئت اجتماعیه لرینی گوزل آکلامش کیمسه لر ، بو ذاتك اکفار وتضلیل بلاسینه دوچار اولدیغینه تعجب ایتمازلر . زیرا بو وقتلرده اسلامك هیئت اجتماعیه سی غایت مشوش برحالده ایدی. مسلمانلر بربرندن آیرلمشلر، مأمورلر کندیلری راحت اوله‌رق کون کچررر ایچون اهل اسلامی بربرندن بیزدررلر، آرالرینه دشمنلق صالورلر ایدی . اخوت نیگزینه بنا ایدامش عالم اسلام ایچنده حسد و بغض، عداوت وافترا، یالان وبهتان تمام یرلشوب حتی امنیت کوترلمشیدی. کوب عالملر امیرلری مدح ایدوب شونلره بصبصه ایله عمر کچررلر وبربری اوستندن سعایتلر قیلورلر ایدی. بوکبی عصرلرده اکفار ایدلمك تضلیل اولنمق عادتی شیلردن اوله‌چغنده شبهه یوقدر.

اکفار بلاسینه اوچرامش ذات یالکز معری دگلدر. معرینك شریک نکبتلری اونلر ویوزلر ایله صانالور. بو کونده الك حرمت ایله یاد ایدلن بر چوق عالملر، معری اوغرامش مصیبته اوغرامشلردر. بویله ذاتلرك ترجمهٔ حاللری، باشقه‌لرك ایمان واعتقادلری ایله سودا ایدنلره پک معلوم اولمازسه‌ده اولندیغمز عصرده شو کبی بلالره تصادف ایدنلره معلومدر. بونلر شویله محترم ذاتلرك ترجمهٔ حاللرینی اوقوب قلبلرینی تسلیه ایلرلر. بلا اهلی ایچون کندی کبی ویاکه کندیسندن بیوك بر بلا اهلنی کورمك الك بیوك بر تسلیه اوله‌چقدر.

معرینی اکفار وتضلیل ایدن ذاتلر آراسنده اك بیوك واك شایان حرمت عالملر واردر، فقط ایمان وکفر اشلرنده صاحب شریعت طرفندن خبر ویرلمادیکی حالده، نه قدر بیوك اولسه لرده اولسونلر؛ آنلر آردنده یورمك مناسب دگلدر. محترم کیمسه آردندن مسجدگه وارلسه ده قباقغه وارلماز. آنلر اوز جوابلرینی اوزلری بیلورلر وجناب الله حضورنده معری ایله اولان محاکمه لرنده احتمال که بر مخلص تابارلر بزم آنده اشمز یوق. یوقسه بیوك ذاتلرك سوزلرینی معری حقنده قبول ایدر اولسه‌ق، ابو حنیفه وابو الحسن الاشعری حقنده اولان سوزلرینی‌ده قبول ایتمك لازم‌کلور. بناً علیه بز بو رساله‌ده هر نه قدر معری ضررینه اولان سوزلری ـ احتیاط یولنی طوتمق قصدیله ـ بر قدر مدافعه ایتدك ایسه‌ده ایمان وکفرندن بحث ایتمادك. دشمنلرینی مدافعه ایتمك ایمان وکفردن بحث ایتمك دگلدر. بزم یازدیغمز شیلر معرینك فضائل علمیه واخلاقیه سینه، کمالات ادبیه واحوال تاریخیه‌سینه عائد شیلردر،

ابراهیم صابیٔ حقنده مرثیه اوله‌رق سویلامش قصیدهٔ دالیه‌سی ایچون شریف رضی حضرتلرینه: «رسول اکرم بالاسی اولدیغك حالده بر مجوسی بویله مدح ایتمکك عیب دگلمیدر؟» دیه عتاب ایتمشلر ایدی. شریف ایسه بونلره: «بن مجوسی دگل بلکه علم وفضیلتی مدح ایلدم!» دیه جواب ویرمشدر. ایشته بزده بو محترم ذاته اقتفا ایتمك نیتی ایله بو رساله ده، مداهنه ایله ایشی اولمامش وباشندن آیاغینه قدر صدق هم طوغریلق ایله طولمش بر ذات حقنده معلومات یازدق.

بزه کوره هیئت اجتماعیه‌نی اصلاح ایدر، فساد اخلاق خسته‌لگنی بتروب ملت ایچینه گوزل اخلاق نشر ایلر ایچون مرشد وخطیبلر،

محتسب و امیرلر، ضابط و واعظلردن زیاده؛ اولدقلری کبی کورلوچی و کورلدیکلری کبی اولغوچی دنیا و دنیا اهلندن مستغنی اولان صوقر معریلر ضروردر.

تچقان بالالرینی حیله لب طوتمق قصدیله موینینه تسبیح کیوب ده حج شریفدن قایتدم، دیه وعظ و نصیحت ایدوچی ماچی حکایه‌سی مشهوردر. ایشته بو کبی ماچیلر ایله دنیا طولمشدر. بونلری کورمش کیمسه‌لر اختیارسز اوله‌رق معری کبیلره محبت ایدر.

رضاالدین بن فخرالدین

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

اوشبو اثرنك بعض نسخه‌لرنده اولان مطبعه خطالری:

خطا	صواب	بیت	یول	خطا	صواب	بیت	یول
الدوائه	الدواء	١	٨	ان الذی	انا الذی	«	١٨
ارله‌ق	اوله‌چق	٢	٢١	کدار	واکدار	«	٢٣
تاوب	تابوب	٦	٧	ایرلوب	آیرلوب	٣١	١٠
معمرة	معرة	٧	٢٥	ووب	وکوب	٣٣	٥
بزده	بزه	٨	٢٣	جمع	جمیع	«	١٩
الجدید	الجید	«	٢٥	لمعری	لعمری	«	٢١
رض	ارض	٩	٢٠	علی البار	علی الباری	٣٦	١٣
امگرده	مگرده	«	٢١	ببخمسمئ	یدبخمسمئ	«	١٩
معدی	معری	١٤	٢٠	صدنك	صوك	«	٢١
اثرلیدرر	اثرلیدر	١٧	٢	التانوی	التهانوی	«	٢٣
المحبسن	المحبسین	«	٩	اهثرة	العثرة	٤١	١٧
خَبَّرتُ	خَبَرت	١٨	١٥	شهاتلرو	شهادتلره	٤٥	١٣
ینتصف	ینتصف	«	١٦	رعرشلری	وعرشلری	٥٣	٨
وحشیلك	وحشیلك	١٩	٦	آشامزین	آشامقسزین	٥٥	١٩
أبرا الشعرا	ابو الشعرا	٢٠	٢٤	ایسه	ایسه‌ك	«	٢٠
قروا	قدروا	٢١	٢٣	ذا	اذا	٥٧	٧
باخفا	باخفاء	«	٢٦	ری	اری	٥٨	٧
صنوءها	ضوءها	«	«	الممری	المعری	٥٩	٢٢
فرینه	خاطرینه	٢٢	٩	نچك	نچی	«	«
٧	٨	٢٤	١٤				
یراکلکی	زیراکلکی	«	١٧				
اینلرنده	اوینلرنه	٢٥	٥				
متبنی	متنبی	«	١٢				
متبنی	متنبی	«	١٣				
متبنی	متنبی	«	٢١				
وخلاقی	واخلاقی	٢٨	٥				

مفصل اسامی الکتب
بوش یبارله.

یکی و مهم اثر
«اللزومیات»

آقچه اورنینه پوچته
مارقدسی هم مقبولدر.

اسلام فیلسوفلرندن «ابوالعلاء المعری»
حضرتلرینك «اللزومیات» نامنه اولان بیوك اثرندن
انتخاب اولنوب بر بیك اوچیوز قدر ادبی-فلسفی-علمی
اشعار، فاضل موسی افندی بیگییف قلمیله ترکچه یه
ترجمه ایدیلوب «شرق کتابخانه‌سی» مصارفی
ایله باصیلوب چیقدی. «اللزومیات» بیوك اولدهٔ
۲۶۴ صحیفه اوزرنه غایت درست ونفیس روشه
باصلدی. مطالعه‌سی مدرس وشاکردلره
توصیه اولنور. بهاسی ۷۰ تین.
زاکازنوی باندیرول غه پوچته مصارفی ۱۹ تین.
۸۹ تین‌لك مارقه برابرینه هرطرف غه بردانه
«اللزومیات» یبارلور.
کوبلب آلوچیلرغه کتابچیلر غه، اکرام ایدیلور.

АДРЕСЪ:
Орскъ, оренб. губ. А. ИСХАКОВУ.